

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาคุณลักษณะทางสถาปัตยกรรมไทดำเรือนพื้นถิ่นไทดำประเภทที่อยู่อาศัยเป็นการศึกษาถึงลักษณะของเรือนไทดำอันสอดคล้องกับยุคสมัยที่เปลี่ยนไปโดยการศึกษาในครั้งนี้จะเป็นการศึกษาคุณลักษณะทางกายภาพของอาคารตัวอย่าง เพื่อให้ทราบถึงคุณลักษณะไทดำที่สามารถนำมาประยุกต์ให้เกิดความเหมาะสม สอดคล้องกับสภาวะ ในปัจจุบัน และสามารถนำไปใช้ประยุกต์ในการออกแบบในอนาคต ดังนั้นการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และการทำความเข้าใจสถาปัตยกรรมไทดำจากผู้ที่เคยศึกษามาแล้วจึงเป็นพื้นฐานที่สำคัญที่จะทำให้เข้าใจและสามารถพัฒนาคุณลักษณะทางสถาปัตยกรรมเรือนพื้นถิ่นไทดำให้มีความสอดคล้องเหมาะสมกับยุคสมัยปัจจุบัน

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ จะเน้นถึงการศึกษาเพื่อหาคุณลักษณะไทดำ อันจะสามารถนำไปใช้ในการออกแบบสถาปัตยกรรมไทดำร่วมสมัย โดยจะศึกษาในหัวข้อต่าง ๆ คือ แนวความคิดในการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น การสืบทอดเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทย มูลเหตุของการเกิดขึ้นของคุณลักษณะเรือนไทดำแบบดั้งเดิม และลักษณะเรือนไทดำแบบดั้งเดิมสืบสองจุไทดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1 แนวความคิดในการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นไทดำ

2.1.1 การสื่อความหมายของความเป็นไทดำ

ในการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมให้สื่อความหมายนั้น รูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีถูกนำมาใช้มากที่สุดซึ่งอาจเป็นการใช้ตามรูปแบบดั้งเดิมโดยเฉพาะหรือที่มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม สถาปนิก เป็นผู้ที่มึบทบาทในการกำหนดหรือเลือกรูปแบบมาใช้ ฉะนั้นการนำรูปแบบเดิม โดยเฉพาะในรายละเอียดองค์ประกอบหรือเปลือกนอกของสถาปัตยกรรมในแต่ละพื้นถิ่นมาประยุกต์ผลที่เกิดขึ้นอาจแตกต่างกันไป และมีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมที่แตกต่างกันไป ดังนั้นการนำรูปแบบเดิมมาใช้ก็ การผสมผสาน ดัดแปลง พัฒนาเป็นรูปแบบใหม่ ซึ่งแผลงไปจากกฎเกณฑ์เดิม การใช้รูปแบบเด่นเฉพาะจุด หรือเฉพาะส่วนที่เลียนแบบจากสถาปัตยกรรมในอดีต ทำให้เกิดการสร้างสรรค์

งานออกแบบโดยมีเอกลักษณ์ไทย (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2539)

ลักษณะไทยในงานสถาปัตยกรรม หมายถึง ลักษณะที่มีความทันสมัยด้วยวัสดุ และเทคโนโลยีที่ใช้ แต่ยังคงลักษณะความเป็นไทยไว้ เป็นการคิดใหม่ ปรับปรุงใหม่ โดยไม่ใช้การทำตามรูปแบบเดิม หรือพยายามเอาแบบดั่งเดิมมาปรับใช้ แต่เป็นการพัฒนาและปรับปรุงใหม่ (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2539) ในทำนองเดียวกันกับการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมเรือนไทดำพื้นถิ่นซึ่งควรมีการนำลักษณะที่แสดงออกถึงความเป็นไทดำมาประยุกต์ใช้เพื่อก่อให้เกิดการคิดใหม่ปรับใหม่

(Stem, 1995 อ้างถึงใน วิวัฒน์ เตมีพันธ์, 2541: 63-64) ถึงแนวทางการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมที่สื่อความหมายไว้ 5 ประการ ดังนี้

- (1) การนำลวดลายต่าง ๆ มาตกแต่งอาคารไม่ใช่เรื่องเลวร้ายอะไร
- (2) การออกแบบอาคารให้มีรูปลักษณสอดคล้องกับอาคารในอดีต หรืออาคารในประวัติศาสตร์ อาคารที่มีรูปลักษณดังกล่าวย่อมมีความหมายมากกว่าอาคารที่ไม่มีรูปลักษณทางประวัติศาสตร์
- (3) อาคารที่ออกแบบขึ้นใหม่ในบริเวณใดบริเวณหนึ่งรูปลักษณของอาคารควรจะสอดคล้องกับอาคารข้างเคียง อาคารที่ออกแบบเช่นนี้ย่อมมีพลังมากกว่าอาคารที่ออกแบบโดยไม่สอดคล้องกับอาคารข้างเคียง
- (4) อาคารที่มีรูปลักษณที่สื่อความหมายให้ผู้พบเห็นได้ทราบถึงเรื่องราวที่เป็นภูมิหลังของอาคาร ย่อมเป็นอาคารที่มีความหมาย และมีคุณค่ามากกว่าอาคารที่ตอบสนองแต่ประโยชน์ใช้สอย
- (5) สถาปัตยกรรมเป็นการเล่าเรื่องชนิดหนึ่งหรือสถาปัตยกรรมเป็นงานศิลปะที่สื่อความหมาย ฉะนั้นการออกแบบอาคารควรมีการออกแบบรูปด้าน และรูปทรงของอาคารให้สื่อเรื่องราวให้ผู้พบเห็นจะได้รับรู้ถึงสภาพสังคม และวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่

ดังนั้นในการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมเรือนพื้นถิ่นไทดำ แม้ว่ากาลเวลาจะเปลี่ยนแปลงไป รวมถึงวิถีชีวิตของชาวไทดำ เทคโนโลยีต่าง ๆ เข้ามาอำนวยความสะดวกรวมถึงเทคโนโลยีการก่อสร้าง แต่งานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นไทดำในปัจจุบันก็ควรสื่อความเป็นไทดำโดยการพัฒนาคลีคลาย คิดและปรับปรุงใหม่ของรูปแบบสถาปัตยกรรมดั้งเดิม โดยมีการคำนึงถึงสภาพแวดล้อมเป็นสำคัญ เพื่อให้มีความต่อเนื่องของคุณลักษณะทางสถาปัตยกรรมเรือนพื้นถิ่นในอดีตมายังสถาปัตยกรรมเรือนพื้นถิ่นไทดำปัจจุบัน

2.1.2 การเคารพภูมิปัญญาท้องถิ่น

สถาปัตยกรรมเรือนไทดำเป็นสถาปัตยกรรมที่แสดงออกถึงภูมิปัญญาที่บรรพบุรุษได้สั่งสมมาเป็นเวลานาน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้ถูกหล่อหลอม และเกิดการคัดสรร ทำให้เกิดลักษณะทางกายภาพ

ที่เห็นได้จากเรือนพื้นดินตั้งแต่อดีตจนสมัยปัจจุบัน ซึ่งในการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมเรือนพื้นดินไทดำ การเคารพในภูมิปัญญาดั้งเดิมเป็นสิ่งที่ขาดเสียมิได้ โดยมีประเด็นต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวเนื่องกับการนำภูมิปัญญามาใช้อย่างเหมาะสม ดังนี้

1) การนำแนวความคิดของบรรพบุรุษมาประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสม

การสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมที่ดี คือ การแปรวิทยาการที่ก้าวหน้ามาปรับใช้ให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ และวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น ฉะนั้นสถาปนิกเองควรหันกลับมาสนใจในศึกษาสถาปัตยกรรมท้องถิ่นในแต่ละท้องถิ่น เพื่อที่จะได้เข้าใจถึงวิถีชีวิต และวัฒนธรรมที่สอดคล้องกับพื้นที่ใช้สอยอาคาร ตลอดจนการทำความเข้าใจเทคนิควิธีการใช้วัสดุท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับรูปลักษณะของอาคารท้องถิ่นให้ท้องแท้ และนำความรู้ที่ได้นั้นมาออกแบบสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมที่ต่อเนื่องจากอดีตและปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม (วิวัฒน์ เตมีพันธ์, 2541)

2) ความกลมกลืนกับสถาปัตยกรรมแวดล้อม

การออกแบบสถาปัตยกรรมให้มีความกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมนั้น สอดคล้องกับหลักการ 1 ใน 5 ข้อของ Robert A.M. Stern (Stern, 1995 อ้างถึงใน วิวัฒน์ เตมีพันธ์, 2541: 63-64) ได้พูดไว้นั้นก็คือ “อาคารที่ออกแบบขึ้นมาใหม่ในบริเวณใดบริเวณหนึ่ง รูปลักษณะของอาคารควรจะสอดคล้องกับอาคารข้างเคียง” อาคารเช่นนี้ย่อมมีพลังมากกว่าอาคารที่ออกแบบโดยไม่สอดคล้องกับอาคารข้างเคียง

อีกทั้งการออกแบบอาคารควรให้ความสำคัญกับความกลมกลืนกับสถาปัตยกรรมข้างเคียง และควรเป็นอาคารที่สร้างขึ้นใหม่เพื่อทำหน้าที่สนองความต้องการด้านการใช้สอยในรูปแบบใหม่ ในโครงการที่อนุรักษ์ หรือในอุทยานประวัติศาสตร์ต่าง ๆ รวมไปถึงอาคารที่ปลูกสร้างขึ้นใหม่แทนอาคารหลังเก่าที่ถูกทิ้งโดยต้องการที่จะอนุรักษ์รูปแบบอาคารเก่าไว้ หรือเป็นการสร้างใหม่เพื่ออนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมด้วยการรักษารูปแบบวิธีการก่อสร้าง ตลอดจนแนวความคิด คติ ความเชื่อต่าง ๆ ที่สั่งสมสืบทอดกันมา (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2539)

3) ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ และการยอมรับ

ความเชื่อ และประเพณีที่เกี่ยวข้องกับเรือน และการอยู่อาศัยมีผลกระทบต่อระบบสังคมของชาวไทดำเป็นอย่างมาก ซึ่งก็คือ ประเพณีบวช แต่งงาน และตาย ซึ่งเป็นพิธีกรรมซึ่งประกอบขึ้นบนเรือน ผู้คน เพื่อนบ้าน ญาติพี่น้อง จะเข้ามาเยี่ยมบนเรือน และได้ดูเรือนซึ่งจะส่งผลให้เรือนของชาวไทดำต้องมีห้องโถงขนาดใหญ่ ไว้รองรับ ดังนั้นเองในความเชื่อของชาวไทมอญยังได้บอกถึงความแข็งแรงของโครงสร้างที่จะต้องรองรับคนปริมาณมากเอาไว้ด้วย และเนื่องจากกลุ่มชาติพันธุ์ทั้ง 3 อันได้แก่ ชาวไทดำ ชาวไทพวน และชาวไทมอญ มีลักษณะ คติ และความเชื่อที่คล้ายกันก็

อาจจะกล่าวในทำนองเดียวกันได้ว่าลักษณะระบบโครงสร้างของเรือนไทดำก็มีผลสืบเนื่องมาจากการใช้สอยและประกอบพิธีกรรมบนเรือนเช่นกัน

ความเชื่อในการปลูกเรือนของชาวไทดำ เช่น การวางทิศทางเรือน จำนวนชั้นบันได การเลือกใช้โครงสร้าง และแม้แต่ทิศทางหัวนอน ตีนนอน ทิศทางและตำแหน่งของห้องครัวและยั้งข้าวเมื่อนำมาวิเคราะห์แล้วจะเห็นว่าการกำหนดความเชื่อมากับลักษณะของการอยู่สบาย ความแข็งแรง ความคล่องตัวในการอยู่ สุขอนามัย ทุกอย่างมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันอยู่ทั้งสิ้น (ต้นข้าว ปาณินท์ และคณะ, 2547) ยกตัวอย่าง เช่น ชาวไทดำจะปลูกเรือนขวางตะวัน เมื่อวิเคราะห์รูปทรงช่องเปิดและทิศทางลมจะพบว่าความเชื่อกับสภาวะสบายมีความสอดคล้องกัน การกำหนดตำแหน่งครัวไฟตามความเชื่อให้อยู่ทิศตีนนอน ซึ่งก็คือทิศเหนือก็จะพบว่าครัวไฟที่อยู่ทิศเหนือลมจะไม่พัดกลิ่นควันให้เข้าไปในเรือนเพราะทิศลมมาทางทิศใต้ซึ่งล้วนตรงตามเหตุผลของระบบระบายอากาศทั้งสิ้น

2.1.3 ความเหมาะสมของยุคสมัย

1) การคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอย

ยุคสมัยที่เปลี่ยนไปรูปแบบสถาปัตยกรรมจึงควรมีการปรับเปลี่ยนเพื่อตอบสนองประโยชน์ใช้สอยใหม่ที่เกิดขึ้นด้วย ฉะนั้นการนำรูปแบบดั้งเดิมมาใช้กับอาคารที่มีการใช้สอยแบบใหม่ โดยไม่นำมาประยุกต์จึงไม่เหมาะสม

แม้ว่าปัจจุบันรูปแบบวิถีชีวิตของชาวไทดำจะเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม แต่ก็ยังคงเหลือขนบธรรมเนียมประเพณีและวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมอยู่ ดังนั้นการสร้างอาคารบ้านเรือนก็ควรมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมตามยุคสมัยอย่างเช่น การเลือกใช้วัสดุและประโยชน์ใช้สอยใหม่ ๆ แต่ก็ควรคงเอกลักษณ์ทางด้านรูปแบบสถาปัตยกรรมดั้งเดิมไว้บ้าง เช่น รูปแบบของชนไม้ชนิดต่าง ๆ ที่ปัจจุบันการสร้างชนด้วยไม้จะไม่เหมาะสม แต่ลักษณะการใช้ประโยชน์แบบชนยังคงอยู่ และบ้านในอดีตที่มีได้ทุนแต่ปัจจุบันสังคม และวิถีชีวิตได้เปลี่ยนแปลงไป ความจำเป็นในการใช้ได้ทุนบ้านจึงลดลง รูปแบบบ้านสมัยใหม่จึงกลายสภาพจากบ้านยกได้ทุนสูง เป็นบ้านสองชั้นแทน เป็นต้น (นุกุล ชมภูนิช, 2530)

2) การคำนึงถึงสภาพแวดล้อมและสภาวะน่าสบายจากภูมิประเทศที่ตั้ง

การคำนึงถึงสภาพแวดล้อม และสภาวะน่าสบายจากภูมิประเทศเป็นสิ่งที่ควรคำนึงถึงในการออกแบบสถาปัตยกรรมร่วมสมัย ดังที่ กิจชัย จิตขจรวานิช (2547) ได้กล่าวว่า งานสถาปัตยกรรมที่เกิดจากภูมิปัญญาชาวบ้าน ก็คืองานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น เช่น สถาปัตยกรรมที่ชาวบ้าน และช่างในแต่ละท้องถิ่นปลูกสร้างกันเอง ฉะนั้นจึงมีรูปแบบที่แตกต่างกันไปตามวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่

สภาพแวดล้อม และสภาพดินฟ้าอากาศที่แตกต่างกัน สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นมีลักษณะเฉพาะตัวซึ่งเป็นผลมาจากวิวัฒนาการทางสังคม และวิถีชีวิตอันสืบทอดกันมาช้านาน มีความสัมพันธ์ระหว่างเนื้อที่ที่ใช้อยู่กับความต้องการของพฤติกรรมของชาวบ้านอย่างแท้จริง ฉะนั้นการวางอาคารควรจะสอดคล้องกับธรรมชาติของสภาพแวดล้อมและลักษณะภูมิประเทศ

3) การเลือกเทคโนโลยีและวัสดุที่เหมาะสมกับท้องถิ่นในปัจจุบัน

การเลือกเทคโนโลยีและวัสดุที่เหมาะสมกับท้องถิ่นในปัจจุบัน เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงคุณค่าและเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมท้องถิ่น (กิตต์ มัถการุณ, 2542)

ปณิศา วงศ์มหาดเล็ก (2547) ได้ให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับเทคโนโลยี และวัสดุที่เหมาะสมต่อ สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นแบบยั่งยืนโดยจำแนกเป็น 2 เรื่องใหญ่ ๆ ดังนี้

- วัสดุที่เปลี่ยนแปลงและการนำมาใช้

วัสดุที่มีการเปลี่ยนแปลงมากในครัวเรือนพื้นถิ่นคือวัสดุมูลหังคาประเภทสังกะสี ถึงแม้ว่าจะไม่ใช่วัสดุที่ผลิตในท้องถิ่น และวงจรการผลิต การขนส่งจะใช้พลังงานมาก และยากต่อการกำจัด แต่ก็ยังเป็นวัสดุที่นับว่ามีความเหมาะสมในการนำมาเป็นวัสดุมูลหังคาที่มีความลาดเอียงแบบหลังคาเรือนไทย ทั้งยังมีความคงทน ราคาถูก และน้ำหนักเบา ไม่เปลืองในเรื่องของโครงสร้างหลังคา แต่จำเป็นต้องแก้ปัญหาเรื่องการส่งผ่านความร้อนของวัสดุ

ส่วนโครงสร้างที่เหมาะสมต่อการก่อสร้างเรือนพื้นถิ่น คือ ไม้ ซึ่งเหมาะสมทั้งในเรื่องคุณสมบัติของความคงทนและการสะสมความร้อน อีกทั้งกระบวนการผลิตและการก่อสร้างยังใช้พลังงานไม่สูง ไม่ก่อให้เกิดมลภาวะ สามารถปลูกทดแทนได้ นำมาใช้ซ้ำได้ ส่วนโครงสร้างคอนกรีตนั้นหาซื้อได้ไม่ยากก็จริงแต่การผสมและหล่อคอนกรีตเป็นเทคโนโลยีใหม่ที่ช่างพื้นบ้านยังขาดความรู้ความเข้าใจ อีกทั้งต้องใช้เครื่องจักรในกระบวนการก่อสร้างจึงทำให้คอนกรีตยังไม่ใช้วัสดุที่เหมาะสมกับการออกแบบแบบยั่งยืนของไทย

- ระบบวิธีการก่อสร้างของช่างท้องถิ่น

การก่อสร้างโดยใช้โครงสร้างไม้และต่อยึดด้วยตะปูเป็นวิธีการก่อสร้างอย่างง่าย ๆ ใช้เทคโนโลยีพื้นฐานไม่ซับซ้อน ประกอบกับขนาดของเรือนพื้นถิ่นนั้นไม่ใหญ่โตมากนัก ไม่มีการซ้อนกัน ทำให้โครงสร้างไม่จำเป็นต้องมีขนาดใหญ่มาก เหมาะที่จะรื้อถอน ขยาย และต่อเติม ไม่สูญเสียวัสดุมาก ใช้แรงคนไม่มาก จึงแทบจะไม่จำเป็นในการใช้เครื่องจักรในการก่อสร้าง

2.1.4 การนำองค์ความรู้จากภูมิปัญญาพื้นถิ่นไทดำ ไปในการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมเรือนพื้นถิ่นไทดำ

ในบรรดาภูมิปัญญาที่สามารถนำมาประยุกต์ในการออกแบบสถาปัตยกรรมเรือนไทดำ นั้นส่วนใหญ่เป็นการสร้างความสมดุลระหว่างเรือนกับสภาพภูมิอากาศ ภูมิประเทศ เช่นการยกพื้น เรือนสูงจากดินเพื่อหนีน้ำท่วมและสัตว์ร้าย การหันทิศทางเรือนให้รับลมแต่หลบแสงแดดและความร้อน การเสริมสร้างรูปทรงหลังคาให้สามารถระบายน้ำฝนได้เร็ว การเปิดช่องปิดในลักษณะต่าง ๆ เพื่อให้ อากาศหมุนเวียนเป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นภูมิปัญญาในการสร้างเรือนที่มาจากปัจจัยทางด้านสภาพแวดล้อม ผสมผสานกับวัฒนธรรมทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังผนวกกับภูมิปัญญาการสร้างเรือนอันสืบเนื่องมาจาก ทรัพยากรท้องถิ่น การใช้วัสดุที่กลมกลืนกับธรรมชาติ ซึ่งมาจากธรรมชาติและคืนกลับสู่ธรรมชาติ เมื่อผุพัง (อรศิริ ปาณินท์, 2547)

“ปกติสถาปนิกที่ดีมักจะไม่ชอบเลียนแบบของโบราณ ด้วยเห็นว่า อาคารควรจะเกิดจาก ความคิดสร้างสรรค์อันมีรูปแบบสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อม และสังคม ในยุคสมัยของงานนั้นมีอยู่ ไม่น้อย ซึ่งเป็นแนวทางที่ถูกต้องที่สุด แต่น่าจะคิดให้ลึก ๆ ด้วยว่า ปัจจุบันด้วยวิธีการก่อสร้างและ เทคนิคการก่อสร้างที่ทันสมัย วัสดุใหม่ ๆ ที่เข้ามาให้เราเลือกใช้อย่างมากมาย และระบบความเป็นอยู่ที่ เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมตามภาวะเศรษฐกิจ และสังคมนั้นไม่ใช่ทั้งหมดของสิ่งแวดล้อมในยุคนี้ที่เรา กล่าวถึง สังคมไทยยังติดตรึงอยู่กับจารีตหลายอย่างทั้งประเพณี และระบบวัฒนธรรมที่สืบทอดกัน มาช้านาน ยังเกาะไม่ออกจากความสำนึกในจิตใจของผู้คนในชาติอันเราจะลืมเลือนเสียมิได้ และ เราก็ต้องยอมให้สะท้อนออกมาในสถาปัตยกรรมที่เราสร้างสรรค์ออกมาด้วย” (นุกุล ชมภูนิช, 2530 อ้างถึงโอภาส วัลลิภากร ในอนุรักษเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทย, เอกลักษณะสถาปัตยกรรมในประเทศไทย, 2527)

ทั้งนี้ โอภาส วัลลิภากร (2532) ได้ให้แนวทางที่เหมาะสมสำหรับสถาปัตยกรรมไทย ร่วมสมัยว่า สถาปัตยกรรมควรที่จะแสดงออกอย่างตรงไปตรงมาถึงหน้าที่ใช้สอย วัสดุก่อสร้าง และ เทคนิคการก่อสร้าง ระบบเศรษฐกิจ และสังคมในยุคปัจจุบัน และสื่อให้เห็นพื้นเพทางวัฒนธรรมอัน ติดตัวมาแต่บรรพบุรุษ

2.2 การสืบทอดเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นไทดำ

ในการสืบทอดลักษณะเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมนั้น นุกุล ชมภูนิช (2530) ได้ให้ แนวทางไว้ 2 แนวทาง กล่าวคือ

1. การอนุรักษ์ตามแบบแผนดั้งเดิมทุกประการ คือ ทำการก่อสร้างขึ้นใหม่ให้เหมือนเดิม ทั้งรูปร่าง วัสดุ และหน้าที่ใช้สอย การทำเช่นนี้เพื่อต้องการรักษาบรรยากาศ และการใช้งานแบบเดิม ๆ ไว้ เหมาะสำหรับสถานที่ที่ต้องการแสดงออกถึงวัฒนธรรมไทยดั้งเดิม เช่น สถานที่ท่องเที่ยว พิพิธภัณฑ์ โรงแรม เป็นต้น แต่ในด้านการออกแบบของสถาปนิกแล้ว “การนำรูปแบบเดิมมาใช้โดยตรงเป็นเพียง การอนุรักษ์ และมักจะจบลงด้วยการทำลายมรดกทางปัญญาที่มีมาแต่อดีต เพราะมักผิดกาลเทศะ เข้าลักษณะ “หลงยุค” มักเกิดความขัดแย้งในความสัมพันธ์ระหว่างฐานานุศักดิ์ เกิดการฝ่าฝืนกฎเกณฑ์ เดิม ไม่ใช้งานสร้างสรรค์มรดกในยุคปัจจุบัน” (วิมลสิทธิ์ หรยากร, 2539)

2. การประยุกต์จากแบบเดิม หมายถึง การดัดแปลงแบบเดิมให้ง่ายขึ้น หรือทำให้เหมาะสม กับวัสดุใหม่ หรือแปลกแตกต่างไปจากเดิม แต่ยังคงลักษณะบางอย่างที่เป็นลักษณะเด่นไว้ เช่น เรือนไทย ภาคกลางเดิมสร้างด้วยไม้ ก็เปลี่ยนเป็นสร้างด้วยปูนแทนไม้ แต่การออกแบบให้เหมาะกับการใช้ปูน ความอ่อนช้อยอาจลดลงแต่เพิ่มความคงทน หรือเพิ่มสิ่งอำนวยความสะดวกตามยุคสมัยใหม่เข้าไป

“คุณค่าของเรือนพื้นถิ่นส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับลักษณะทางกายภาพของตัวเรือน รูปทรง การใช้วัสดุก่อสร้างที่กลมกลืนกับสภาพแวดล้อม และลักษณะเฉพาะทางสุนทรียศาสตร์ แต่ละท้องถิ่น” (อรศิริ ปาณินท์ และคณะ, 2547) แต่ลักษณะดังกล่าวเป็นเพียงปัจจัยส่วนหนึ่งที่สัมพันธ์ กับการประเมินคุณค่าเท่านั้น ความสำคัญและความน่าสนใจที่แท้จริงอยู่ที่การใช้ชีวิตที่สัมพันธ์ แนบแน่นกับสภาพแวดล้อมของแหล่งที่ตั้งของตัวเรือน รวมทั้งสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่ผนวกเข้า กับระบบนิเวศ และนิเวศวัฒนธรรมเข้าด้วยกัน

การศึกษาในครั้งนี้เป็นการศึกษาถึงคุณลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเรือนพื้นถิ่นไทดำ ซึ่งมีความเฉพาะตัวโดยคำนึงถึงลักษณะทางกายภาพของเรือนไทดำที่มีการประยุกต์ให้เกิดความ สอดคล้องกับยุคสมัยที่เปลี่ยนไปจากรูปแบบเรือนดั้งเดิมสิบสองจุไท ที่สามารถสื่อได้ถึงบรรยากาศ ของชาวไทดำทั้งในแง่ของรูปธรรม และนามธรรม ทั้งนี้ ในการศึกษาคุณลักษณะทางสถาปัตยกรรม เรือนพื้นถิ่นไทดำจึงมีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาถึงมูลเหตุของการเกิดขึ้นของลักษณะทาง กายภาพของเรือนไทดำแบบดั้งเดิมควบคู่ไปกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นไทดำปัจจุบันเพื่อสามารถเห็น ถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดลักษณะทางกายภาพของเรือน และสามารถวิเคราะห์ถึงพัฒนาการที่เกิดขึ้นต่อ เรือนพื้นถิ่นไทดำปัจจุบัน

2.3 มูลเหตุของการเกิดขึ้นของคุณลักษณะเรือนไทดำแบบดั้งเดิม

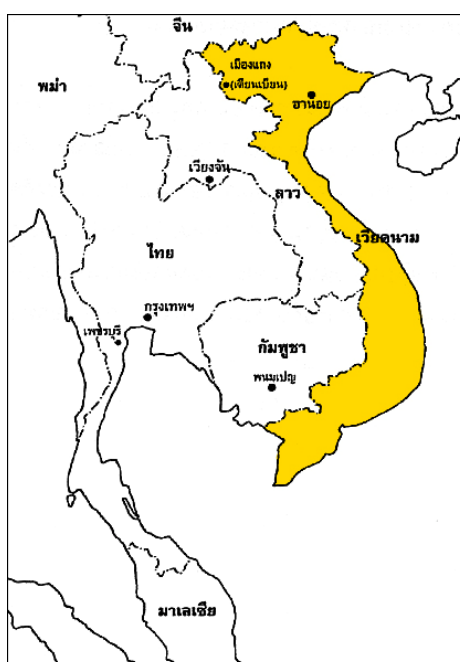
2.3.1 สภาพภูมิประเทศ

ชาวไทดำเป็นหนึ่งในกลุ่มชนชาติไทที่กระจายตัวอยู่บนพื้นที่ที่กว้างใหญ่ทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือของเวียดนาม และเกิดเป็นบ้านเมืองของชาวไทดำขึ้น บริเวณที่ถูกเรียกว่า ดินแดนสิบสองจุไท ในเวียดนามนั้นถือเป็นถิ่นฐานดั้งเดิมของชาวไทดำ

สภาพบ้านเรือนไทดำในสิบสองจุไท จะเป็นหมู่บ้านที่ตั้งรายเรียงอยู่ตามเชิงเขา ที่เป็นที่ดินที่น้ำท่วมไม่ถึง ใกล้แหล่งน้ำและป่าเขา (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2534) โดยเฉพาะบริเวณแม่น้ำดำ แม่น้ำแดง และสาขาที่ผืนดินมีความอุดมสมบูรณ์ ชาวไทดำที่อพยพมาจากทางใต้มายังพื้นที่ราบนี้ เนื่องจากชาวไทดำต้องการพื้นที่ที่ใช้ในการเพาะปลูก ประคอง นิมมานเหมินท์ (2539) ได้กล่าวว่า เดิมคนไททุกกลุ่มปลูกและกินข้าวเหนียวเป็นอาหารหลัก ฉะนั้นพื้นที่ในการตั้งถิ่นฐานส่วนใหญ่ของคนไท จึงเป็นพื้นที่ราบระหว่างภูเขา (ที่ดอน) ที่เหมาะสมกับการปลูกข้าวเหนียว มากกว่าข้าวเจ้า ที่ต้องการพื้นที่ราบลุ่มในการปลูก นอกจากข้าวเหนียวจะใช้เป็นอาหารหลักแล้ว ยังมีความสัมพันธ์กับระบบความเชื่อของคนไทดำอีกด้วย (โชติมา จตุรงค์, 2540 อ้างถึง อานันท์ กาญจนพันธุ์, บรรยาย, 2539) ดังจะเห็นร่องรอยจาก วัฒนธรรมข้าวเหนียว จากการเรียก ประเพณีการแต่งงานว่าประเพณี “กินดอง” หรือ “กินเหนียว” ที่หมายถึงกินข้าวเหนียว (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2530)

ภาพที่ 2.1

ที่ตั้งถิ่นไทดำเมืองแดง (จังหวัดเดียนเบียน) ประเทศเวียดนาม

2.3.2 สภาพภูมิอากาศ

เนื่องจากชาวไทดำดั้งเดิมมีถิ่นฐานอยู่ที่ดินแดนสิบสองจุไทยอันมีภูมิลักษณะเป็นทะเลภูเขา มีลักษณะเป็นที่สูงที่รายล้อมด้วยเทือกเขาสลับซับซ้อนไม่มีที่ล้นสุด (วีระ อินพันทัง และคณะ, 2548) จึงทำให้สภาพอากาศนั้นหนาวเย็น สภาพภูมิอากาศนี้เอง ทำให้เกิดลักษณะของสถาปัตยกรรมที่ป้องกันความหนาวเย็น ชายคาของเรือนไทดำดั้งเดิมถูกออกแบบให้ทอดตัวลงมาเสมอกับพื้นเรือนจนมองภายนอกเสมือนว่าไม่มีผนังเรือน อันเป็นผลมาจากความต้องการที่จะกันความหนาวเย็นของอากาศนั่นเอง

นอกจากคุณลักษณะทางกายภาพของเรือนนั้นจะมีความสัมพันธ์โดยตรงกับสภาพอากาศแล้ว การใช้สอยพื้นที่ภายในจะเห็นว่า ในเรือนไทดำ และชนชาติไทอื่น ๆ ที่อาศัยอยู่ในเขตอากาศหนาว จะมีเตาไฟไว้ในเรือนนอน ซึ่งใช้เป็นที่ผิงไฟ และไม่ได้แยกเป็นครัวไฟเช่นเรือนในปัจจุบัน การเอาเตาไฟออกไปจากเรือนนอนเพียงจะเกิดขึ้นในราวปี ค.ศ. 1920 (Clement and Charpentier, 2003 อ้างใน ทรงยศ วีระทวีมาศ และคณะ, 2548)

2.3.3 วัสดุการก่อสร้าง

เรือนของชาวไทดำ หรืออาจเรียกตามภาษาชาวบ้านว่า “เฮือนลาว” นั้นส่วนใหญ่ ตั้งแต่เดิมมามักจะก่อสร้างโดยใช้ไม้ไผ่ทำตัวเรือนซึ่งจากการสันนิษฐานสืบเนื่องมาจากหลาย ๆ สาเหตุ คือ

- 1) ไม้ไผ่ เป็นวัสดุที่เหมาะสมกับเทคโนโลยีพื้นถิ่นที่มีอยู่คือ ไม่ต้องใช้เครื่องมือในการติดเลื่อยที่ยุ่งยากซับซ้อน
- 2) รายได้น้อย และมีเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง วัสดุที่จะนำมาใช้สร้างบ้านเรือน จึงต้องเป็นวัสดุที่ไม่ต้องซื้อหา และสามารถหาได้ง่ายในท้องถิ่น
- 3) ไม้ไผ่ มีคุณสมบัติที่ดีหลายอย่าง เช่น
 - (1) เป็นพันธุ์ไม้ที่เกิดง่าย หาได้ง่าย และเหี่ยวแหว่งพันธุ์ได้เร็ว รวมทั้งชอบเกิดตามริมฝั่งแม่น้ำ มีอายุยืน เกิดเป็นกอ และทำลายยาก
 - (2) ไม้ไผ่ เป็นไม้ที่มีความแข็งแรง เหนียว และน้ำหนักเบา ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่หาไม่ได้ในไม้จริงชนิดอื่น ๆ ด้วยความเบาของไม้ไผ่ ทำให้โครงสร้างต่าง ๆ ที่ทำด้วยไม้ไผ่สามารถทำเป็นชิ้นส่วนสำเร็จรูปบนพื้นดิน แล้วนำขึ้นไปประกอบติดตั้งกับโครงสร้างอื่น ๆ บนเรือนได้ด้วยคนเพียง 3-4 คน

(3) ไม้ไผ่ สามารถใช้ทำเป็นส่วนประกอบต่าง ๆ ของเรือนได้แทบทุกส่วน ตั้งแต่ เสา ผนัง โครงสร้างหลังคา ฯลฯ โดยเฉพาะนำมาใช้ทำพื้น ที่เรียกว่า พื้นไม้สับฟาก ชาวม้งเชื่อว่าการ คลอดเด็กแรกเกิดบนพื้นไม้สับฟาก เป็นสิ่งที่ควรกระทำ เพราะพื้นไม้ไผ่นุ่ม และมีช่องว่างเล็ก ๆ ระหว่าง แผ่นช่วยให้เด็กหายใจครั้งแรกได้สะดวก (Piper, 1992, pp.13-14)

2.3.4 ความเชื่อที่มีผลสืบเนื่องต่อสถาปัตยกรรมไทดำแบบดั้งเดิม

1) ความเชื่อของชาวไทดำ

ชีวิตชาวไทดำ และผีเป็นเรื่องซึ่งแยกจากกันไม่ได้ นับว่าเป็นความเชื่อพื้นฐานของชาวไทดำ “ผี” ที่ผูกพันกับชาวไทดำ มากคือ ผีบรรพบุรุษ การนับถือผีบรรพบุรุษน่าจะสืบเนื่องมาจาก วัฒนธรรมการเคารพนับถือบิดามารดาอันเป็นสิ่งซึ่งชาวไทดำทั่วไปถือปฏิบัติมาแต่โบราณ ห้องที่อยู่ของผีบรรพบุรุษบนเรือนไทดำ เรียกว่า “กะลื้อห้อง” เมื่อพ่อเสียชีวิตลง ลูกชายต้อง “สืบเฮือน” (มนู อุดมเวช, 2547) คือ รับผีต่อไป สร้างห้องผีหรือ “กะลื้อห้อง” ในเรือนของตนให้บรรพบุรุษอยู่ต่อไป การสร้าง “กะลื้อห้อง” เป็นเรื่องสำคัญมากสำหรับเรือนของชาวไทดำไม่ว่าบ้านเรือนจะเป็นอย่างไร จะต้องมียี่ห้องนี้

ปกติลูกชายต้องเป็นผู้รับผีต่อไปจากเรือนของพ่อ แต่หากไม่มีลูกชายก็จะให้ลูกสาวเป็นผู้รับผีต่อไป แม้จะแต่งงานแล้ว อันจะทำให้มีสองผีขึ้นในครอบครัวเดียวกัน คือ ผีจากฝ่ายภรรยา และผีจากฝ่ายสามี กรณีที่มีสองผีเช่นนี้ต้องปลุกเรือน 2 หลัง (มนู อุดมเวช, 2547) กล่าวคือ บางครอบครัวมีลูกสาวคนเดียว และไม่มีลูกชายด้วย เมื่อลูกสาวคนเดียวนั้นแต่งงาน พ่อแม่ไม่สามารถให้ลูกสาวไปอยู่บ้านฝ่ายชายได้ จำเป็นต้องให้ฝ่ายชายไปอยู่กับฝ่ายหญิง เมื่อถึงเวลาสืบเฮือนฝ่ายชายต้องรับผิดชอบของฝ่ายชาย จึงต้องปลุกเรือนแยกต่างหาก และถ้าฝ่ายหญิงจะเช่นผีบรรพบุรุษของตนต่อไปก็ต้องให้ลูกชายคนหนึ่งไปสืบผี คือ รับผีทางฝ่ายหญิง คือ ฝ่ายมารดาต่อไป ซึ่งกระบวนการเช่นนี้เรียกว่า “เอาเสื่อออกเสน” อันเป็นการเอาชายหนุ่มคนหนึ่งไปสืบต่อผีบรรพบุรุษของมารดาตนเอง นอกจากนั้นบางกรณีเมื่อให้ลูกชายไปสืบผีของมารดาแล้ว บิดา มารดาก็ไปปลุกเรือนแยกต่างหาก เพื่อเป็นเรือนของผีทางบิดาต่อไป (มนู อุดมเวช, 2547)

เรือนไทดำที่สมบูรณ์ต้องมี “กะลื้อห้อง” ในกะลื้อห้องมี “ถ้วยน้ำตง” ใส่ น้ำให้ผีกิน และ “ถ้วยเช่าเหล้า” สำหรับใส่เหล้าให้ผีกิน

ในห้องที่เป็น “กะล๋อห้อง” ของคนที่เป็น “ผู้ทำว” มีแท่นเล็ก ๆ มีเบาะรองนั่ง วางอยู่บนแท่นอีกทีหนึ่ง และมีไม้ทำเป็นรูปเขาควยติดไว้ข้างฝา และทำพิธีปาดตงทุก 5 วัน ของครอบครัวผู้ทำวก็ทำในห้องนี้ ส่วนครอบครัวของสามัญชนหรือผู้น้อยจะกระทำทุกสิบวัน

2) ความเชื่อเกี่ยวกับเต่าของชาวไทดำ

ชาวไทยทรงดำมีความเชื่อ และนับถือเต่าสืบต่อกันมา โดยที่เต่าเป็นสัตว์ที่มีอิทธิพลต่อชนบประเพณีของชาวไทยทรงดำ รวมไปถึงลักษณะสถาปัตยกรรมด้วย

ชาวไทยทรงดำมีความเชื่อเกี่ยวกับเต่า จากนิทานโบราณของชาวไทยดำที่เล่าสืบต่อมาที่ว่า เต่ามีบุญคุณต่อมนุษย์เนื่องจากทำให้ไม่ต้องคำสาปจากแกน ความว่า กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว มนุษย์และสัตว์ต่างสามารถพูดคุยกันรู้เรื่อง วันหนึ่ง แกนผู้เป็นเทพเจ้าสูงสุดใคร่รู้ว่าใครรัก และรักดีมากที่สุด โดยจะมอบสิ่งที่ดีที่สุดให้เป็นการตอบแทน แกนจึงแกล้งทำเป็นตาย และเป่าประกาศให้ทราบโดยทั่วกัน เมื่อเหล่าสิ่งมีชีวิตบนพื้นโลกได้ทราบข่าว มวลหมู่นก และสรรพสัตว์ทั้งหลาย ต่างก็แตกตื่นไปบนดินแดนสวรรค์ แล้วร้องไห้ด้วยความเสียใจพร้อมทั้งร้องเพลงสวดถวายแด่แกน (มาเซียล ดัสเซ และไพฑูรย์ ดัสเซ, 2519: 16; Van, 1990, pp. 81-82)

ส่วนมนุษย์นั้นขึ้นไปเฝ้าแกนล่าช้าที่สุด ตามหลังแม้กระทั่งเต่า เมื่อมนุษย์เดินมาถึงทางที่มีต้นไม้ใหญ่ล้มขวางอยู่ พบเต่าที่ไม่สามารถเดินผ่านไปได้ เต่าจึงขอร้องมนุษย์ให้อุ้มพาข้ามต้นไม้ใหญ่นั้นไป และสัญญาว่าจะสอนบทสวดถวายแด่แกน เมื่อมนุษย์และเต่าเดินทางมาถึงแดนสวรรค์ มนุษย์ได้ร้องบทสวดที่เต่าเป็นผู้สอนร้องถวายแด่แกน สร้างความพึงพอใจให้แก่แกนยิ่งนัก แกนจึงเชื่อว่ามนุษย์มีความจงรักภักดีต่อตนอย่างแท้จริง จึงสาปให้สัตว์ทั้งหลายบนพื้นโลกพูดไม่ได้ และเป็นอาหารของมนุษย์ โดยมีมวลมนุษย์เป็นยอดของสรรพสัตว์ทั้งหลาย ทำให้มนุษย์สำนึกในบุญคุณของเต่า และยังเชื่อว่าเต่าเป็นผู้สอนให้มนุษย์สร้างเรือนแบบยกเสาสูง และทำหลังคาตามแบบรูปทรงกระดองเต่าอีกด้วย (Van, 1990, p. 76)

3) ประเพณีของชาวไทดำ

1. ปาดตง

ปาดตง คือ การเลี้ยงผีเรือนประจำสัปดาห์ ซึ่งการนับวันในหนึ่งรอบจะนับ 10 วัน ในระยะนั้นผู้ไทดำจะทำการเลี้ยงผีหนึ่งครั้ง สำหรับผู้ถูกกำหนดว่าเป็นผู้น้อย ผู้ที่ถูกกำหนดว่าเป็นผู้ทำวจะเลี้ยงผี 2 ครั้งในช่วงการนับหนึ่งรอบของหนึ่งสัปดาห์ของไทดำ (ถนอม คงยิมละมัย, 2544) นั่นคือ จะทำทุก ๆ 5 วันสำหรับผู้ทำว ปาดตงนั้นจะทำที่กะล๋อห้องซึ่งวันที่จัดปาดตง เรียกว่า “มื่อเวนตง” สัปดาห์ของไทดำคือการนับวัน 1 รอบมี 10 วัน

1. มือเต่า
2. มือกำ
3. มือกำบ
4. มือฮับ
5. มือฮาย
6. มือฮ้วง
7. มือเมิง
8. มือเป็ก
9. มือกั๊ด
10. มือขด

วันที่มักถือเป็นวันกำ (วันถือ) ที่ไม่ประกอบพิธีมงคลคือ มือกั๊ด กับมือขด วันดีเป็นสากลของทุกบ้านคือ มือเต่า วันที่ถือประจำบ้านคือ วันแสง ไฟเฮือน ได้แก่ วันที่ทำพิธีขึ้นบ้านใหม่ และมีการก่อเตาไฟ ไว้ในบ้านเป็นเวลา 1 คีน (ถนอม คงยิมละมัย. 2544)

พอถึงวันเซ่นไหว้ปาดตง ผู้ไทดำจะจัดสิ่งของเครื่องเซ่นไหว้เป็นพิเศษกว่าวันธรรมดาคล้าย ๆ กับชาวพุทธจัดสำหรับคารวทานถวายเป็นพุทธบูชาตอนเช้า แต่ทว่าไทดำจัดอาหารพิเศษในวันครอบครัว มีข้าว น้ำ พร้อมด้วยหมากพลู บุหรี่ น้ำเย็น น้ำร้อน (น้ำชา) ยกเข้าไปห้องกะล่อห้อง ส่วนว่าใครจะยกเข้าไปเทียบวางก็ได้ แต่ต้องเป็นคนในครัวเรือนเท่านั้น พอวางเทียบแล้วจะต้องบอกเล่าเชิญวิญญาณผีเรือนมารับเครื่องเซ่น แล้วอ้อนวอนผีเรือนให้ช่วยดูแลทุกข์สุข ป้องกันความเจ็บไข้ คุ่มครองทรัพย์สิ่งของให้ครอบครัวของตน ตลอดจนสัตว์เลี้ยงให้อยู่ดีไม่เจ็บไข้ ทำนองดั่งภาษิตไทยว่า “กินแล้วอย่านอนหลับไม่รู้นอนคู้ไม่เห็น” เป็นความเชื่อถือมาแต่โบราณ พอบอกเชิญแล้วปล่อยให้รับอาหารหวานคาวไว้สักครู่หนึ่งจึงถอยมารับออกมาได้ ทั้งพานหมากพลู บุหรี่ และน้ำไว้เพื่อผีเรือนได้เคี้ยวหมากพลูและสูบบุหรี่ หลังจากกินอาหารทำคล้าย ๆ กับให้คนเป็นได้กินจริง ๆ อย่างไรรอย่างนั้น

การจัดเซ่นไหว้ปาดตงในรอบสัปดาห์ จะต้องทำสองเวลาคือ มือเช้า และมือกลางวันก่อนเที่ยงเพื่อมือเย็นไม่ต้องจัดทำพิธีเซ่นไหว้ การเซ่นไหว้นี้ไม่ต้องใช้หมอยผีแต่อย่างใด หากแต่คนในบ้านนั่นเองเป็นผู้บอกกล่าวเชื้อเชิญวิญญาณ ส่วนจะเป็นพ่อ แม่ พี่ ป้า ฯลฯ คือ ต้องเป็นคนอายุมากสักหน่อยที่พอจะเข้าใจในการพูดเชื้อเชิญวิญญาณมารับเครื่องเซ่น (โรงเรียนชุมชนวัดดอนคลังมิตรภาพที่ 178, 2542)

2. พิธีเสนเรือน

พิธีเสนเรือน หรือเสนเรือนคือ พิธีเซ่นไหว้ผีเรือนของผู้ไทดำ ผีเรือนก็คือ ผีบรรพบุรุษที่ได้เชิญมาไว้บนเรือน และจัดให้อยู่ ณ มุมห้องหนึ่งท่จัดไว้โดยเฉพาะเรียกว่า “กะล่อห้อง” ซึ่งแปลว่า “มุมห้อง” ซึ่งถือเป็นกะลาโหมของบ้าน (ถนอม คงยิมละมัย, 2544)

กำหนดเวลาในการทำเสนเรือนจะทำทุกปีหรือ 2-3 ปีครั้งหนึ่งก็ได้ ดังคำกล่าวที่ว่า “สองปีฉาม สามปีก่าย” เพื่อให้ผีเรือนของตนได้มารับเครื่องเซ่นไหว้จากลูกหลานเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญู วันเสนเรือนมีการกำหนดต่างกันบ้างบางท้องถิ่น แล้วแต่จะสะดวกยกเว้นแต่เดือนเก้ากับเดือนสิบจะไม่ทำพิธีเสนเรือนกันในเดือนนี้ เพราะเชื่อกันว่า “เดือนสิบเดือนเก้าผีเฮือนตัวไปเฝ้าถน” หมายความว่า ผีเรือนกลับไปเฝ้าถน (ถนหรือพระยาถนคือเป็น จ้าวของผีอยู่บนฟ้าบางครั้งก็เรียกว่า “ผีฟ้า”)

การเลือกวันจัดพิธีเสนเรือน ผู้สืบสกุล หรือผู้สืบผีจะต้องไปพบหมอเสนเพื่อเลือกวันจัดพิธี ในการพิจารณาว่าเป็นวันใดนั้นพิจารณาจาก

(1) ประเภทของผีเรือน ผีเรือนมี 2 ประเภทคือ ประเภทเพี้ย และประเภทซ้า การกำหนดวันเสนจึงต่างกันออกไป เพราะการนับวันทั้งสิบไม่ตรงกัน ผู้รับบอกว่า “เพี้ยนับเดินหน้า ซ้านับถอยหลัง” เป็นต้น

(2) วันที่ห้ามจัดพิธีเสนเรือน ตามที่นายยัง มั่นแป้น หมอเสนผู้หนึ่งซึ่งได้ให้สัมภาษณ์ในหนังสือไทยทรงดำดอนคลัง (โรงเรียนชุมชนวัดดอนคลังมิตรภาพ ที่ 178, 2542) ไว้ว่า ห้ามเสนเรือนมือฮับมือเวตง และวันตายของพ่อ ถ้านับไปตรงกับวันดังกล่าวก็ให้เลื่อนไปวันอื่น เป็นต้น

การเสนเรือนนั้น พิธีจะเริ่มเวลากลางคืนเข้ามิดประมาณ 03.00น. เพื่อทำการฆ่าควายหรือฆ่าหมูถ้าเป็นผู้ท้าวก็ฆ่าควาย ถ้าเป็นผู้น่อยก็ฆ่าหมูดังคำว่า “ผู้น่อยกินหมู ผู้ท้าวกินควาย” ควายและหมูที่นำมาฆ่าต้องเป็นสัตว์ที่เจ้าของบ้านเลี้ยงไว้ เรียกว่า หมูเสน และเป็นตัวผู้เท่านั้น หมูตัวเมียคงเลี้ยงไว้ทำพันธุ์ต่อไป (นฤกุล ชมภูนิช, 2539) ชาวไทดำผู้น่อยเมื่อตายไปเรียกว่าผีผู้น่อย ส่วนผู้ท้าวเมื่อตายไปเรียกว่าผีผู้ท้าว ทั้งสองจะมีธรรมเนียมการเซ่นไหว้ต่างกัน เช่นการเซ่นผีผู้ท้าวจะต้องเซ่นด้วยการฆ่าควาย เวลาเลี้ยงอาหารจะต้องเลี้ยงเหล้าก่อนเลี้ยงข้าว ส่วนการเซ่นผีผู้น่อยจะเซ่นด้วยการฆ่าหมู และเลี้ยงข้าวก่อนแล้วจึงเลี้ยงเหล้าภายหลัง เมื่อฆ่าเสร็จและจัดทำเป็นอันดีแล้วก็นำควายหรือหมูทั้งตัวหามขึ้นไปท่ห้องกะล่อห้อง แล้วไหว้ด้วยมือเปล่าพร้อมกับบอกกล่าวแก่ผีเรือนว่าเอาควาย เอาหมูมาให้กิน จากนั้นจึงฆ่าและเนื้อออกเป็นส่วน เช่นตรงหัว ข้องขา ซี่โครงหางและส่วนอื่น ๆ อย่างละเล็กละน้อยต้มใส่กะบะพิธี เรียกว่า “ปานเผื่อน” พร้อมกับเหล้า 1 ขวด

และจัดขนมต่าง ๆ เช่นข้าวต้มมัด ข้าวเหนียวเปียก ขนมต้มแดง ต้มขาว งาตัด เผือกมัน จันอับ นอกจากนี้ยังมีผลไม้และหมากพลู

ภาพที่ 2.2

ปานเพื่อนที่ใช้ในการเซ่นผีผู้ทำว

ที่มา: จากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2550

พิธีเซ่นเรือนเริ่มในตอนเช้าเวลาประมาณ 07.00 น. เป็นต้นไป เมื่อหมอเสนาเดินทางมาถึงบ้านงานแล้ว หมอเสนาจะเข้าไปในห้องกะล่อห้อง ก่อนเริ่มพิธีญาติผีเรือนเดียวกันจะเข้ามาในห้องกะล่อห้องนั่งล้อมปานเพื่อน และพร้อมกับยกปานเพื่อน 3 ครั้ง ดังนี้

ครั้งที่ 1 ยกแค่เอว แล้วถามหมอเสนาว่าแค่นี้พอไหม หมอเสนาจะตอบว่าดีแล้ว แต่ควรให้สูงกว่านี้อีก แล้ววางลง

3. ประเพณีขึ้นเฮือนใหม่

เมื่อมีการสร้างบ้านขึ้นเฮือนใหม่ ก่อนที่เจ้าของบ้านจะเข้าไปอยู่อาศัยจะต้องมีการประกอบพิธีกรรมขึ้นเสียดก่อน พิธีขึ้นบ้านใหม่ของชาวไทยดำนี้เป็นพิธีที่ทำขึ้นโดยเฉพาะตามความเชื่อของชาวไทยดำทั่ว ๆ ไปพอจะกล่าวสรุปได้ ดังนี้

เมื่อหมอผีได้กำหนดวันที่จะกระทำพิธีแล้ว ซึ่งมักกระทำเวลาบ่ายหลังจาก 15.00 น. ล่วงไปแล้ว (ถนอม คงยิมละมัย, 2544) เริ่มด้วยหมอผีจะทำนํ้ามนต์ด้วยคาถา 1 ชั้น เพื่อใช้สำหรับ

พรมไล่ผีปัดรังควาญสิ่งเลวร้ายต่าง ๆ ที่ไม่เป็นมงคลซึ่งอาจจะแอบแฝงอยู่ในบริเวณบ้านให้ออกไป ในการพรมน้ำมันต์จะพรมไปจนทั่วบริเวณบ้าน นอกจากนี้ยังมีข้าวสาร เกลือ ททราย และถั่ว งา ไปรย ชาติไปจนทั่วบริเวณบ้านด้วย

สำหรับการแต่งกายของเจ้าของบ้านในการขึ้นเฮือนใหม่ พ่อบ้านสวมเสื้อฮีสะพายยาม เหน็บมิดใต้มีฝักเอาไว้ที่เอว ส่วนแม่บ้านนั้นจะสวมเสื้อฮีนึ่งขึ้นสะพายแอบ หรือกะแอบข้าวเหนียว (โรงเรียนชุมชนวัดดอนคลังมิตรภาพที่ 178, 2542) ส่วนบรรดาญาติของเจ้าของบ้านจะช่วยกันหาบ และถือสิ่งของเครื่องใช้ภายในบ้านและของใช้ในครัว ตลอดจนที่นอนหมอนมุ้งและสิ่งของเครื่องใช้อื่น ๆ ที่มีความจำเป็นในการดำรงชีพทุกชนิด

ก่อนจะก้าวขึ้นบ้าน ฮีต หรือผู้รู้พิธีข่มขวงจะเดินนำเจ้าของบ้าน ขบวนหาบและบรรดา ญาติพี่น้องเดินจนรอบบ้านในลักษณะทักษิณวัตร 3 รอบ ในการเดินรอบแรก ทุกคนต้องสงบเงียบไม่ พูดคุยกัน รอบที่ 2 และ 3 ผู้ร่วมขบวนจึงจะพูดคุยสนุกสนานกันได้ ในขณะที่เดินรอบบ้าน ฮีตจะ ร่ายมนต์ขับไล่ภูตผีปีศาจให้หลบหลีกไปด้วยเสียงที่ดัง

เมื่อเดินวนรอบบ้านครบ 3 รอบ ฮีตจะนำขบวนทั้งหมดมาหยุดที่บันไดขึ้นบ้านและทำ พิธีข่มขวง หมายถึง พิธีการข่มขวัญเพื่อให้ภูตผีปีศาจไม่มากล่ำรายเบียดเบียนผู้คน หรือให้เจ้าของบ้าน มีความสุขความเจริญ ซึ่งพิธีนี้เป็นการบำรุงขวัญ และจิตใจให้คลายความกลัวคล้าย ๆ กับพิธีตัดไม้ ข่มนาม (โรงเรียนชุมชนวัดดอนคลังมิตรภาพที่ 178, 2542) ฮีตจะใช้คมมีดเคาะที่บันไดขึ้นที่สอง 2 ครั้ง แล้วปักมีดไว้พร้อมทั้งร่ายมนต์ ไถ่ภูตปีศาจนางไม้ทั้งหลายที่มีอยู่ในบ้านให้หนีไป ฮีตจะต้องทำ พิธีเช่นนี้ทุก ๆ ชั้นบันไดแต่จะเว้นบันไดชั้นแรก และชั้นบนสุด เพราะถือว่าบันไดชั้นแรกเป็น “หัวแม่” และบันไดชั้นบนสุดเป็น “หัวพ่อ” เมื่อเสร็จแล้วจึงก้าวขึ้นบ้านนำขบวนให้พ่อบ้าน แม่บ้านตามขึ้นมา บันไดบ้านจะมีหญิงสองคนคอยดึงมือเจ้าของบ้านทั้งสองพร้อมกันถามว่า “ไปค้าไปขาย ได้อะไร มาบ้าง” ทั้งพ่อบ้าน และแม่บ้านจะตอบว่า “ได้เงินได้ทองข้าวของมากมายจะมาขออยู่อาศัยอยู่ใน บ้านใหม่นี้” จากนั้นหมอผีจะสวดข้าวสาร เกลือ ททราย-ถั่ว งา เป็นการไล่ผีร้ายทั่วบ้าน แล้วปะพรม น้ำมันต์ไปรอบบริเวณบ้าน พ่อบ้านจะเอาสีวมาตอกลงไปบนเสาเอก 1 ครั้ง ให้สืวปักคาติดต้นเสา นั้นไว้แล้วจึงเอายามที่สะพายมาคล้องแขวนไว้ ต่อมาจึงให้ลูกตา และหญิงสาว (พี่น้องข้างบ้าน) เขาก่อนดินหรือก่อนหิน 4 ก้อน มาวางไว้ตรงกลางบ้านบนกระบะดิน แล้วให้ลูกตาเลือกหยิบออก 1 ก้อน บอกว่าเป็นก้อนหินที่ไม่ดี ให้เหลือเพียง 3 ก้อน เพื่อเป็นแม่เตาไฟ ก้อนสำหรับหุงข้าว จากพื้นจึงเอาเชื้อไฟมาวางไว้ในเตาแล้วจุดไฟให้ติดสักพักหนึ่งแล้วจึงดับ หญิงสาวจะนำที่นอนหมอน และมุ้งกางไว้ ณ มุมห้องหนึ่งเพื่อจะเป็นที่สำหรับนอนเสร็จแล้วให้ลูกตาลงไปใต้ถุนบ้านเพื่อเลือก

ทำเลสำหรับสำหรับทำเล้าหมูและเล้าไก่ เพื่อเลี้ยงไว้ทำพิธีเช่นผีเรือนหรือเสน่หมีเรือน โดยปักหลักไม้ 4 หลัก ตรงบริเวณที่คิดว่าเหมาะสม และเป็นสิริมงคล

นอกเหนือจากประเพณีประจำบ้านซึ่งผู้วิจัยคิดว่าความเชื่อเหล่านี้มีผลต่อลักษณะรูปแบบและการวางผังเรือนทั้งสิ้น ในความเป็นจริงนั้น ทุก ๆ ความเชื่อ และประเพณีล้วนส่งผลถึงลักษณะรูปแบบการอยู่อาศัย และยังส่งผลถึงการเลือกใช้วัสดุในการสร้างเรือนด้วยอย่างเช่น ประเพณีลี้ยงสาวเป็นตัวอย่างที่ดีซึ่งประเพณีลี้ยงสาวเป็นหนึ่งในประเพณีที่เกี่ยวกับความรักซึ่งได้แสดงออกถึงความสัมพันธ์ที่สอดคล้องกันของประเพณี และลักษณะการใช้งานของเรือนเป็นอย่างดี กล่าวคือ

4. ประเพณีลี้ยงสาว

ประเพณีลี้ยงสาว คือ การที่สาวไม่ได้นั่งลงช่วง หากหนุ่มคนใดอยากจะคุยต้องหาวิธีที่จะให้สาวรู้ตัวนั้น คือ พิธีลี้ยงสาว หรือจกสาว โดยหนุ่มต้องมีไม้ลี้ยงสาว ซึ่งจะมีลักษณะคล้ายไม้ตะพดขนาดยาวหนึ่งศอกเศษ และใช้ส่วนแหลมของไม้ลี้ยงสาวแทงไปบนที่นอนให้สาวรู้ตัว สาวก็จะขยับตัวซึ่งหนุ่มมักรู้ได้ เพราะสมัยก่อนนอนบนฟาก หากนอนกระดานก็ไม่ตอกตะปู หากใครไม่มีไม้ลี้ยงสาวประจำกายก็จะใช้ดินเหนียวผูกติดปลายเชือกกล้วย และนำเชือกผูกปลายไม้ขึ้นเล็ก ๆ พอที่จะลอดช่องได้ และส่งก้อนดินเหนียวให้ถูกตัวสาว สาวรู้ตัวก็จะดึงดินเหนียวหรือเอาเล็บจิกดินเหนียวไว้ เป็นการบอกให้หนุ่มรู้ว่าตัวเองรู้ตัวแล้ว สาวก็จะจุตตะเกียงงอยเพียงงอยเดียว (ได้เดียวขณะที่ตะเกียงงอยมี 3 ไล้) เพียงเพื่อให้เกิดแสงสว่างและแจ้งให้ผู้ปกครองทราบว่าตนไปคุยกับหนุ่มไม่ได้เป็นการลักลอบ และเป็นเครื่องเตือนใจไม่ให้ผิดประเพณี (ถนอม คงยิมละมัย, 2544)

4) การสร้างเรือนยาวหลายห้อง

ครอบครัวของชาวไทยดำนั้น จะมีการอยู่อาศัยกันในลักษณะของครอบครัวแบบขยาย (multi-family living) อันจะแสดงได้ถึงความสัมพันธ์ ในระบบเครือญาติของชาวไทยดำเป็นอย่างดี ซึ่งสาเหตุในการสร้างเป็นเรือนยาวหลายห้องนั้นประกอบด้วยเหตุผลสำคัญ 2 ประการ คือ

1. เนื่องจากคนไทดำ แบ่งเรือนออกเป็นด้านหน้า และด้านหลัง โดยให้ความสำคัญแก่ด้านหน้ามากกว่าด้านหลัง เพราะด้านหน้าเป็นที่ตั้งของเสาผีเรือน ซึ่งคนในครอบครัวให้ความเคารพอย่างยิ่ง เมื่อเวลาเมื่อถึงเวลานอนก็ต้องหันหัวนอนไปยังเสาผีเรือน เพราะชาวไทยทรงดำมีความเชื่อว่าหัวเป็นที่อยู่ของขวัญเจ้าที่สำคัญที่สุดและอยู่สูงที่สุด ทำให้คนไทยทรงดำต้องระมัดระวัง ความเสื่อมที่เกี่ยวกับหัวเสมอ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2535) และลูกหลาน จะหันปลายเท้าขึ้นไปหาเสาผีเรือนหรือหัวพ่อแม่หรือผู้อาวุโสภายในเรือนไม่ได้ เพื่อไม่ให้เกิดปัญหาดังกล่าว ตำแหน่งของการนอนสมาชิกภายในเรือน จึงต้องนอนเรียงไปตามความยาวของเรือนอันเป็นผลทำให้เมื่อขยายต่อเรือนต้องขยายไปตามความยาวของเรือน กลายเป็นเรือนยาว หลายห้อง

2. เนื่องมาจากข้อจำกัด ของวัสดุถุงหลังคา เพราะว่าเรือนของชาวไทดำจะใช้หญ้าคา เป็นวัสดุหลักในการมุงหลังคา เมื่อต้องขยายเรือน การต่อผืนหลังคาเดิมออกไปเป็นผืนเดียวจะสามารถ กันฝนรั่วได้ดีกว่าการขยายเรือนแบบสองหลังชนกัน (โชติมา จตุรวงศ์, 2540)

5) ความเชื่อเรื่องเสาผีเรือน

ตามความเชื่อของชาวไทดำ เสาผีเรือน หรือเสาเจ้าเสื้อ เป็นสิ่งที่มีความสำคัญมาก เนื่องมาจากชาวไทดำ เชื่อในขวัญ และชีวิตหลังความตาย จึงเกิดเป็นที่มาของเสาผีเรือน คนไทย ทงดำเชื่อว่า ในร่างกายมนุษย์ทุกคนมีขวัญ ขวัญคือโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่าง เนน มิ่ง และ เขอา กล่าวคือ เมื่อมิ่งคือ ฐาน เนน เปรียบเสมือนผนังหรือเสาที่วางบนฐาน หรือมิ่ง ส่วนยอดของ เนน มีขอขึ้นไปเกี่ยวกับแกนบนท้องฟ้า ขวัญนั้นจะพักพิงอยู่บนมิ่ง และเนน ส่วนเขอาคือพลังของขวัญ ที่จะอยู่ได้นานเพียงใด คนจะมีสุขภาพหรือปัญญาดีเพียงใด ขึ้นอยู่กับโครงสร้างความสัมพันธ์ ดังกล่าว ที่สำคัญไปถึงแกนผู้มีอำนาจเหนือมนุษย์ และธรรมชาติ เมื่อเวลาตกใจ หรือเกิดไม่สบาย แสดงว่า ขวัญไม่อยู่สัมพันธ์กับโครงสร้างดังกล่าว ทำให้ต้องมีพิธีเรียกขวัญกลับคืนมาสัมพันธ์ดังเดิม โดยมด หรือหมอ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2534)

ความเชื่อของชาวไทยทงดำเมื่อมีคนตาย ขวัญในร่างกายของคน ๆ นั้นจะแยกออกเป็น 3 กลุ่ม โดยในพิธีงานศพ หมอจะเป็นผู้สวดบอกทางสู่ดินแดนหลังความตาย กล่าวคือ กลุ่มหนึ่งไปอาศัยอยู่ ตามป่าเขา กลุ่มที่สองไปอาศัยอยู่ ณ ดินแดนหลังความตาย และกลุ่มสุดท้ายไปอาศัยอยู่กับลูกหลาน ณ เสาบรรพบุรุษ หรือ เสาเจ้าเสื้อ (เสาผีเรือน) โดยมีรายละเอียดดังนี้

(1) ขวัญกลุ่มที่หนึ่ง ไม่ว่าจะเป็เจ้าหรือคนสามัญ ขวัญจะไปอาศัย ณ ภูเขาของเมือง หรือชุมชน หรือที่ที่เป็นศูนย์กลางของเวียง โดยที่สถานะขวัญของเจ้ายังคงมีอำนาจเหนือขวัญของ คนสามัญ และผีต่าง ๆ อีกทั้งขวัญของคนสามัญก็ยังเป็นทาสรับใช้ขวัญของเจ้าเช่นเมื่อยังมีชีวิตอยู่ ขวัญ กลุ่มนี้จะแยกกลุ่มพำนักตามสายตระกูล

(2) ขวัญกลุ่มที่สอง จะแยก อยู่เป็นชั้น ตามสถานะทางสังคม และอายุ ดังนี้

ชั้นเรือนหลวง (Lien Pan Luong หรือ Great Nirvana) เป็นที่อยู่ของชนชั้นเจ้า หรือเพี้ยเจ้า และครอบครัวซึ่งมักเป็นคนในตระกูลลอคคำ ที่อยู่ของขวัญจะมีลักษณะคล้ายเมือง เนรมิต (สุมิตร ปิติพัฒน์, 2534) และพำนักอยู่ ณ ที่นี้ตลอดไป

ชั้นเรือนพาน้อย (Lien Pan Noi หรือ Little Nirvana) เป็นที่อยู่ของชนชั้นขุนนาง และครอบครัว มีความสุขสบาย แต่น้อยกว่าชั้นเรือนพานหลวง และเหนือกว่าชั้นของคนสามัญ (สุมิตร ปิติพัฒน์, 2534) เมื่อพำนักอยู่ชั่วช่วงระยะเวลาหนึ่งต้องกลับคืนสู่โลกมนุษย์

ชั้นลำดอย (Dam Doi) อยู่ริมแม่น้ำที่เป็นเส้นแบ่งระหว่างสวรรค์ และโลกมนุษย์ เป็นที่อยู่ของคนสามัญมีสภาพคล้ายเมืองมนุษย์ (สุมิตร ปิติพัฒน์, 2534) แต่มีสวนสวรรค์ที่มีสินค้าให้เลือกซื้อมากมายมีที่กว้างขวางให้เล่น พร้อมทั้งหญิงสาว ขวัญในชั้นนี้ต้องตายอีกครั้ง แล้วกลายเป็นผี และผีตายอีกครั้งก็กลายเป็นตักแตน หรือ กลายเป็นต้นมอส ตามริมน้ำ บ้างก็อยู่ในรูปหนอนผีเสื้อ หินแม่น้ำ ฟองอากาศ และแม้กระทั่งไม่เหลือรูปอะไรเลย (โชติมา จตุรงค์, 2540)

(3) ขวัญกลุ่มที่สาม ไปสังกตีย ฌ เสาเจ้าเสือ หรือเสาผีเรือน ซึ่งก็คือ ผีดำ คำว่าดำ หมายถึงบรรพบุรุษ ทางสายบิดา และเป็นเสาที่เป็นที่อยู่ของวิญญาณ หรือขวัญของเจ้าของเรือน โดยมีผีดำเป็นผู้รักษา (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2534) วัฒนธรรมของคนไทส่วนใหญ่ มักจะให้เสาผีเรือนนี้อยู่ทางตะวันออกของบ้าน และต้องหันหัวนอนไปทางเสาผีเรือนนี้เสมอ

จากความเชื่อดังกล่าว ทำให้เสาผีเรือนเป็นเสาต้นที่ได้รับความเคารพนับถืออย่างยิ่งจากสมาชิกในครอบครัว กล่าวคือ

(1) คนไทยทรงดำ จะหันหัวนอนไปทางทิศเสาผีเรือนเสมอ ซึ่งตามความเชื่อแล้ว ขวัญหัวเป็นขวัญที่สำคัญอย่างยิ่ง คือ ศักดิ์สิทธิ์ และต้องระมัดระวัง ความเสื่อมเสียเกี่ยวเนื่องกับหัวเสมอ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2534)

(2) ส่วนบุชชาบรรพบุรุษ หรือห้องผีเรือน อันเป็นที่ตั้งของเสาผีเรือน เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สงวนไว้ สำหรับคนในตระกูลเดียวกันเท่านั้น จึงกั้นด้วยผนังเตี้ย แสดงเป็นเขตหวงห้าม ที่คนภายนอกต่างตระกูลจะเข้าไปไม่ได้ และจะต้องถวายอาหารแก่บรรพบุรุษทุก 5 วัน ในกรณีเป็นชนชั้นเจ้า และทุก 10 วัน ถ้าเป็นชนชั้นสามัญ

(3) คนที่จะนอนใกล้เสาผีเรือนได้ จะต้องเป็นคนที่เป็นใหญ่ในครอบครัวเท่านั้น และค่อยๆ เรียงตามลำดับอาวุโส โดยถือตามสายลูกคนโตเป็นสำคัญ ตามลำดับ

(4) เป็นที่อยู่ของ ขวัญเจ้าของเรือน และครอบครัว โดยแขวน “ไต้ยา” แทนขวัญของแต่ละคน และมีลักษณะต่างกัน ระหว่างของผู้หญิง และผู้ชาย “ไต้ยา” ทำขึ้นตั้งแต่เมื่อแรกเกิด และเมื่อตายจะถูกเผาไปพร้อมกับศพ นอกจากนั้นศรีศักร วัลลิโภดม (2534) ยังกล่าวว่ามี การแขวนดาบของดาหรือบรรพบุรุษ ไว้ที่เสาผีเรือนอีกด้วย

(5) มีการเล่นผีเรือน ณ ตำแหน่ง เสาผีเรือนนี้เป็นประจำเกือบทุกปี โดยถ้าเป็นชนชั้นผู้ปกครอง จะเล่นด้วยเนื้อควาย ส่วนชนชั้นสามัญเล่นด้วยเนื้อหมู หรือเนื้อไก่

6) เสาแฮก และเตาไฟ

ความสัมพันธ์ของตำแหน่งเสาแฮก และเตาไฟไม่มีการกำหนดแน่นอน แต่เสาแฮกมักจะอยู่ใกล้เตาไฟเสมอ อีกทั้งในสมัยโบราณเสาแฮก และเตาไฟ ถือว่าเป็นจุดที่เกี่ยวข้องกับ

พิธีกรรม ทางความเชื่อมากที่สุด เพราะทั้งคู่เปรียบเสมือนที่สิ่งสถิตยของวิญญาณฝ่ายหญิงที่ปกป้องสายตระกูลของฝ่ายหญิง เสาแสดและเตาไฟ แยกวิเคราะห์ที่มาได้ ดังนี้

1) เสาแสด หรือเสาเอก ถือว่าเป็นหลักของเรือน เสมือนเมืองที่ต้องมีหลักเมือง หรือหลักสี่เมือง เสาแสดเป็นเสาต้นแรกที่ถูกยกขึ้นเมื่อตอนสร้างเรือน โดยพี่ชายหรือน้องชายของภรรยาเจ้าของเรือน และฤกษ์ในการยกเสาแสดต้องเลือกอย่างระมัดระวัง เพื่อความผาสุกในอนาคตของสมาชิกในครอบครัว แล้วประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ โดยในอดีตจะฝังเงินหรือเครื่องหมากพลูใต้เสาเอก เพื่อแสดงความเคารพต่อเทพเจ้า หรือแม้กระทั่งฝังคนในเรือนของชนชั้นปกครอง ตามที่มีบันทึกไว้ในเอกสารตำนาน และนิทานของคนเฒ่าไท และชนกลุ่มย่อยอื่น ๆ หลังจากตั้งเสาเอกแล้วผู้นำประกอบพิธีจะผูกส่วนบนของเสาด้วยฟางข้าว หรือใบปาล์ม เพื่อแทนเจ้าที่ เทพเจ้า และบรรพบุรุษ (Van, 1990,p. 76) ยอดของเสาแสดมักจะแขวนสิ่งที่น่าสนใจซึ่งความโชคดี และให้แคล้วคลาดจากสิ่งชั่วร้าย เช่นกระดองเต่า ซึ่งปกติแล้วชาวไทยทรงดำนับถือเต่าว่ามีบุญคุณให้มนุษย์ไม่ต้องคำสาบจากแกน อีกทั้งยังสร้างเรือนตามรูปทรงกระดองเต่า และโยนี (ปลัดขิก) ที่ทำด้วยไม้เพื่อความปรารถนาครอบครัวขนาดใหญ่ มัดรวมกันด้วยดอกลำไยจำนวน 9 รอบ และนำไปใส่ในตะกร้าไม้ไผ่สานซึ่งสานเกิดช่องว่าง 9 ช่อง ดอกลำไยที่ไผ่มัดแทนเส้นเงินและทอง อันเป็นสัญลักษณ์ของความมั่นคง ส่วนตะกร้าไม้ไผ่ใช้ป้องกันสิ่งชั่วร้าย เป็นต้น

2) เตาไฟ มีความสำคัญกับผู้หญิงชาวไทยทรงดำ เช่น ใช้ทำอาหาร เตาไฟที่ใกล้กับเสาแสดเป็นที่สิ่งสถิตยของวิญญาณ สายตระกูลผู้หญิง และคนที่ยกเสาแสด คือพี่ชายหรือน้องชายภรรยาเจ้าของบ้าน รวมไปถึงการแขวนปลัดขิก หรือโยนี ไว้เหนือเสาแสด เพื่อให้ครอบครัวมีขนาดใหญ่ ดังนั้นเตาไฟจึงน่าจะมีที่มา มาจาก

(1) ความเชื่อที่ว่าถ้าอยู่ใกล้เสาแสด จะเป็นที่สิ่งสถิตย และปกป้องตระกูลฝ่ายหญิง และเป็นสัญลักษณ์แทนที่จะนำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์ของอาหาร และลูกหลาน

(2) ใช้ปรุงอาหาร

(3) ใช้ฝังไฟเมื่ออากาศหนาวเย็น

(4) ให้แสงสว่างยามค่ำคืน

2.4 ลักษณะเรือนไทดำแบบดั้งเดิมสิบสองจุไท

หลวงวิจิตรวาทการ ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับชาวไทดำไว้ว่า “ไทยดำมีลักษณะเป็นเผ่าไทยแท้มากที่สุด” ซึ่งคนไทยเหล่านี้ยังคงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของตนเองไว้ได้มากที่สุด

อารยธรรมจากภายนอก แทรกซึมเข้าไปผสมได้ยาก เพราะชาวไทดำ ไม่ค่อยได้ติดต่อกับคนภายนอก และได้แต่งงานกับวงศ์วานพวกพ้องของตนเป็นส่วนใหญ่ สิ่งของต่าง ๆ ที่จำเป็นต้องกินต้องใช้ก็ผลิตขึ้นเอง นับตั้งแต่การทำนา ทอผ้า สีข้าว ตลอดจนทำเครื่องจักรสานใช้เอง (ถนอม คงยัมละมัย, 2544)

ภาพที่ 2.3
เรือนไทดำแบบดั้งเดิมสิบสองจุไท

หมายเหตุ: ถ่ายภาพเมื่อวันที่ 7 มิถุนายน 2550

เรือนไทดำตามแบบโบราณ เหมาะสมที่จะสร้างในสภาพที่เจ้าของเรือนต้องหาวัสดุทุกชนิดจากธรรมชาติ ในหมู่บ้านห้วยห้าง อำเภอศรีบารมี จังหวัดพิจิตร เมื่อแรกตั้งหมู่บ้านก็นิยมทำเรือนแบบไทดำเพราะในธรรมชาติแวดล้อมมีไม้ไผ่ และหญ้ามาก เรือนยุคแรก ๆ ของหมู่บ้านนี้ เป็นเรือนไทดำเสาไม้ไผ่พื้นฟากมุงแฝก (มนู อุดมเวช, 2547) เสาเรือนทำด้วยต้นไม้ทั้งต้นซึ่งมักเป็นไม้เนื้อแข็ง เลือกลำต้นที่มีง่ามไว้สำหรับวางคาน (พนัส ล้วนเมือง, 2543 สัมภาษณ์ใน มนู อุดมเวช, 2547) ยังได้กล่าวในทางเดียวกันว่า เสาเรือนมักถากจากลำต้นไม้ที่มีกิ่งเป็นง่าม เพื่อสะดวกในการวางคาน รองพื้นเรือนบนง่ามไม้ พื้นบ้านจะเป็นฟากสับที่ทำด้วยไม้ไผ่ทุบให้แบนเป็นชั้น ๆ แผลออกเป็นแผ่นติดกัน การที่ชาวไทดำแต่เดิม (ราว พ.ศ.2470) ใช้ไม้ไผ่สับเป็นฟากทำพื้นเรือน และไม่ใช้ไม้กระดานนั้น

เนื่องจากสมัยนั้น ไม่มีเลื่อยอันเป็นอุปกรณ์สำคัญที่จะทำให้พื้นไม้กระดานได้ จึงต้องใช้ฟากเป็นพื้นเรือนกันโดยทั่วไป (มนู อุคตมเวช, 2547 อ้างถึง เหาะ หลักเพชร, สัมภาษณ์, 2544) หลังคา และปีกนกหัวท้ายบ้านลากลงมายาวเสมอกับชายคาบ้าน และมีลักษณะโค้งเป็นกระโจมมุงด้วยแฝกและมีลักษณะลาดคลุมลงมาเสมอพื้นเรือน คลุมผนังบ้านรอบทุกด้าน ทั้งนี้เพราะถื่นดั้งเดิมของชาวไทดำนั้นอยู่ในเขตอากาศค่อนข้างหนาวมาก่อน หลังคายาวคลุมฝาจึงมีคุณสมบัติในการป้องกันลมหนาวที่พัดแรงได้เป็นอย่างดี แม้ชาวไทดำที่อพยพไปจากเพชรบุรีไปตั้งหมู่บ้านใหม่อยู่ในอำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ ชาวไทดำกลุ่มนี้ยังคงปลูกเรือนใต้ถุนสูงและมีหลังคาเกือบคลุมดินแบบไทดำ ในช่วงก่อน พ.ศ.2500 (นาค คล้ายอัน และทองรัก คล้ายอัน, 2543 สัมภาษณ์ใน มนู อุคตมเวช, 2547) ที่ยอดจั่วมีการประดับด้วยไม้และสลักเป็นกิ่งคล้ายเขากวางไขว้กันเรียกว่า “ชอกูด” เป็นเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมที่เด่นชัดของชาวไทดำ โดยเฉพาะใต้ถุนบ้านที่เปิดโล่ง และมีความสูงเดินลอดได้ใช้เป็นที่พักผ้า เลี้ยงหมู ต่ำข้าว สีข้าว และเก็บข้าวของเครื่องใช้ไม้สอยในการทำนา บ้านไต่บ้านทอดขึ้นทางทางชานหน้าบ้าน และหลังบ้าน ภายในตัวบ้านกั้นฝาสะกิดหัวท้ายบ้าน ฝาด้านข้างเอนออกจากแนวต้นเสา และมีความสูงไม่ถึงหลังคา ปลายบนฝาด้านข้างนี้จะทำเป็นหิ้งสำหรับไว้ของใช้ในครัว และวางเตาไฟไว้ได้หิ้งนี้ ภายในบ้านจะเป็นโถงโล่งไม่มีการกั้นผนังห้อง พื้นที่ใช้สอยภายในบ้านจึงเปิดโล่งกว้าง ตามขนาดของตัวบ้าน ซึ่งใช้เป็นที่พักนอน รับประทานอาหาร ครัว เบ็ดเสร็จอยู่ในบ้าน มุมหนึ่งของเสาบ้านจะเป็นที่เซ่นไหว้ผีเรือนทุก ๆ 5 และ 10 วัน เรียกว่า “ปาดตง” โดยมีขันน้ำและชามข้าว วางอยู่ประจำ

ภาพที่ 2.4

เครื่องเซ่นไหว้ผีเรือน เรียกว่า “ปาดตง”

ในการทำความเข้าใจลักษณะของผังบ้านและเรือนไทดำให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น จำเป็นต้องศึกษาเปรียบเทียบกับเรือนไทดำแบบดั้งเดิมสิบสองจุไท เนื่องจากเป็นต้นตอบรรพบุรุษในประเทศไทย ซึ่งสามารถเชื่อมโยงได้ถึงความเชื่อ วัฒนธรรมของคนไทดำได้เป็นอย่างดี ซึ่งในพื้นที่นี้จะใช้เรือนของนายแล ชื่นฤทัยซึ่งเป็นเรือนไทดำแบบดั้งเดิมสิบสองจุไท ซึ่งยังคงสมบูรณ์ และยังมีการใช้งานอยู่จริงหลังสุดท้ายในประเทศไทยซึ่ง โชติมา จตุรวงศ์ (2540) ได้เคยศึกษาไว้แล้วเป็นกรณีศึกษาเรือนไทดำแบบดั้งเดิม

ลักษณะเรือนไทดำแบบดั้งเดิมสิบสองจุไทในการศึกษาจะใช้กรณีศึกษาจากเรือนของนายแล ชื่นฤทัย เมื่อพิจารณาถึงเรือนไทดำแบบดั้งเดิมสิบสองจุไท จะมีลักษณะที่สำคัญ ดังนี้

2.4.1 ลักษณะของเรือน

เป็นเรือนใต้ถุนสูง ชาวไทดำไม่นิยมปลูกเรือนอยู่ในที่ชานน้ำหรือพื้นที่ที่น้ำท่วมถึง ใต้ถุนเรือนจึงสะอาด เตียนโล่ง (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2538) ประกอบกับวิถีชีวิตของชาวไทดำเป็นแบบเกษตรกรรม ซึ่งพื้นที่ใต้ถุนเรือนใช้เป็นที่เลี้ยงหมู เลี้ยงไก่ ทอผ้า เก็บข้าวของเครื่องใช้ และเครื่องมือในการทำไร่ทำนา พื้นที่ด้านล่างยังใช้ต้อนรับแขก ทำเครื่องจักรสานไว้ใช้ เช่น ตะกร้า กระเป๋า หรือกะหลับ ตลอดจนมีกระเดื่องตำข้าวไว้ใช้ตำข้าวด้วย (Hickey, 1958 อ้างใน โชติมา จตุรวงศ์, 2540)

ภาพที่ 2.5

เรือนยกใต้ถุนสูงไทดำดั้งเดิม: พิพิธภัณฑ์ไทดำ อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี

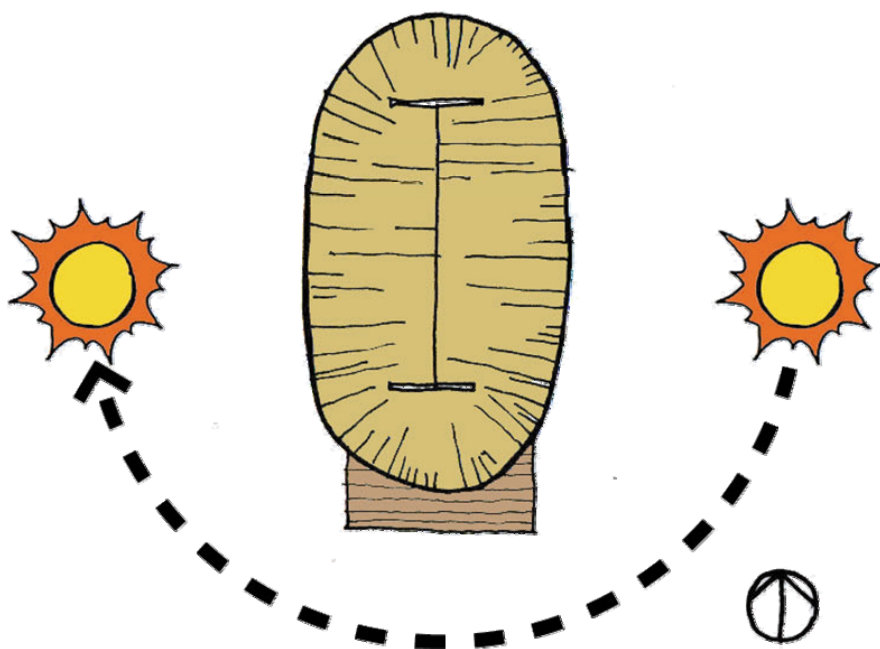
หมายเหตุ: ถ่ายเมื่อวันที่ 7 มิถุนายน 2550

2.4.2 การจัดวางอาคาร

ชาวไทยดำมีความเชื่อที่ว่าต้องปลูกเรือนในทิศขวางตะวันตามคติไม่หันอกไก้ชี้ดวงตะวัน (ทวี สว่างปัญญางกูร, 2548) ที่ติดมาจากแผ่นดินแม่ซึ่งตรงกันข้ามกับเรือนไทยที่มีการวางเรือนตามตะวัน เนื่องจากรูปทรงหลังคากระดองเต่ามีคุณลักษณะที่ด้านข้างเรือนมีชายคาลาดต่ำเหมาะแก่การกันแดด ด้านตะวันออก-ตะวันตก ในขณะที่ด้านสกัดเรือนมีชายคาเปิดสูงขึ้นไปพอดีกับการรับกระแสลมที่พัดผ่าน มาจากทิศใต้ การวางเรือนขวางตะวันของชาวไทยดำจึงสอดคล้องกับสภาพลมฟ้าอากาศของไทย โดยปริยาย (วีระ อินพันทัง และคณะ, 2548)

ภาพที่ 2.6

การวางอาคารขวางตะวันของเรือนไทดำ

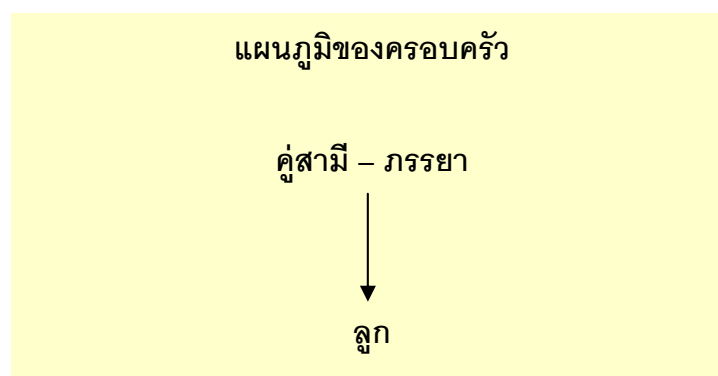

2.4.3 การขยายเรือน

ชาวไทยดำดั้งเดิมมีรูปแบบ หรือลักษณะการอยู่อาศัยเป็นครอบครัว ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ครอบครัวเล็ก และครอบครัวขยาย โดยครอบครัวเล็กสามารถจัดแบ่งพื้นที่ใช้สอยภายในเรือน ได้ 3 แบบ ในขณะที่ครอบครัวขยายจะมีลักษณะเป็นเรือนยาวหลายห้อง (long house) จะมีการแบ่งพื้นที่ใช้สอยเป็นแบบเดี่ยว (ทวี สว่างปัญญางกูร, 2539)

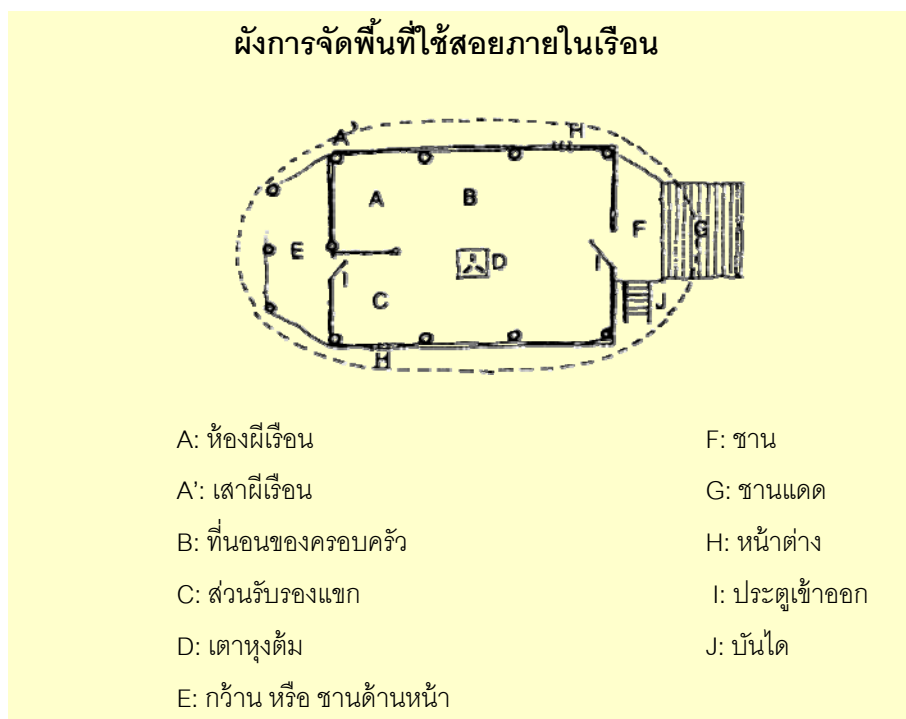
1) เรือนครอบครัวเล็ก จะเป็นประเภทที่มีความแพร่หลายที่สุดของคนไทดำมีลักษณะอยู่ 3 แบบ คือ

รูปแบบที่ 1: เป็นรูปแบบที่เรียบง่ายที่สุด คือครอบครัวของชาวไทดำที่มีสมาชิกเพียงแค่ คู่สามี-ภรรยา และลูก คนไทดำเรียกว่า “ผัวเดียวเมียคนเดียว”

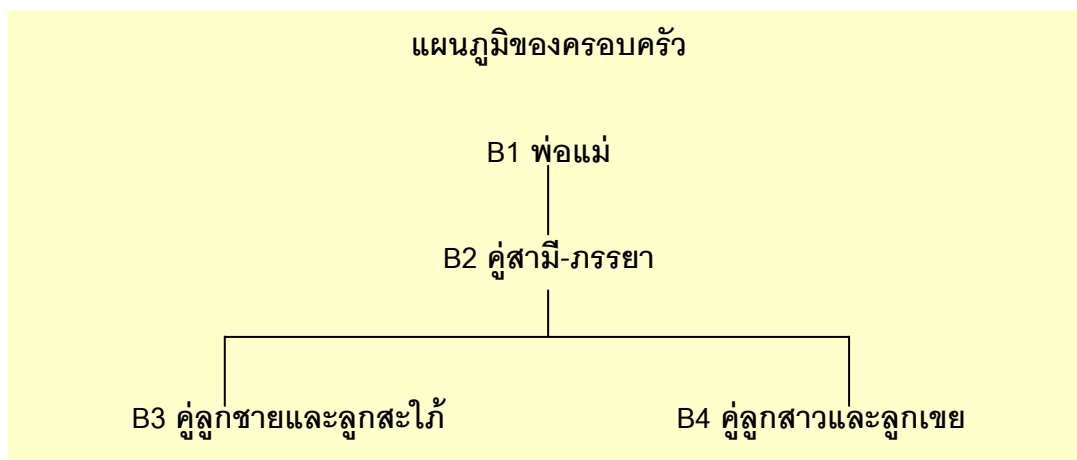
ภาพที่ 2.7

ผังเรือน นายหล่อ วัน ปั่น บ้านท่าน ตำบลเจียงซิง อำเภอท่งเจา ประเทศเวียดนาม

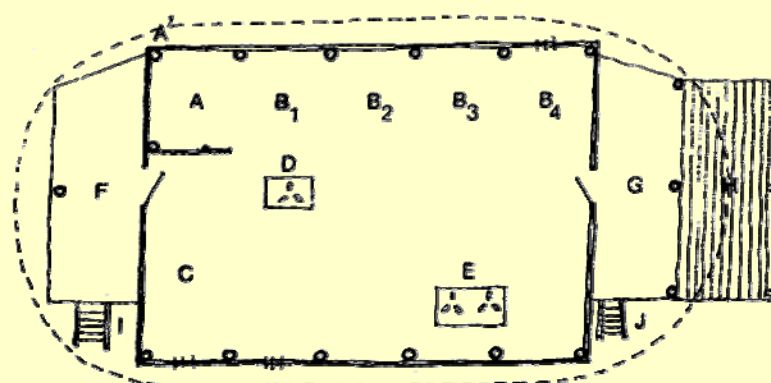
ที่มา: โชติมา จตุรงค์, 2540

รูปแบบที่ 2: รูปแบบครอบครัวที่มีสมาชิกมากกว่าแบบแรก ซึ่งอาจประกอบด้วย พ่อ แม่ ฝ่ายสามี คู่สามี-ภรรยา และลูก

ภาพที่ 2.8

ผังเรือน นายตื้อ หลา เมืองลา ประเทศเวียดนาม

A: ห้องผีเรือน

A': เสาผีเรือน

B1: คูหาสำหรับพ่อแม่

B2: คูหาสำหรับคู่สามี-ภรรยาเจ้าของเรือน

B3: คูหาสำหรับลูกชายเจ้าของเรือนและลูกสะใภ้

B4: คูหาสำหรับลูกสาวเจ้าของเรือนและลูกเขย

C: ส่วนรับรองแขก

D: เตาไฟสำหรับผู้ชายและแขกชาย

E: ที่นั่งตมอาหารของครอบครัว

F: กว้านหรือชานข้างแขก

G: ชาน

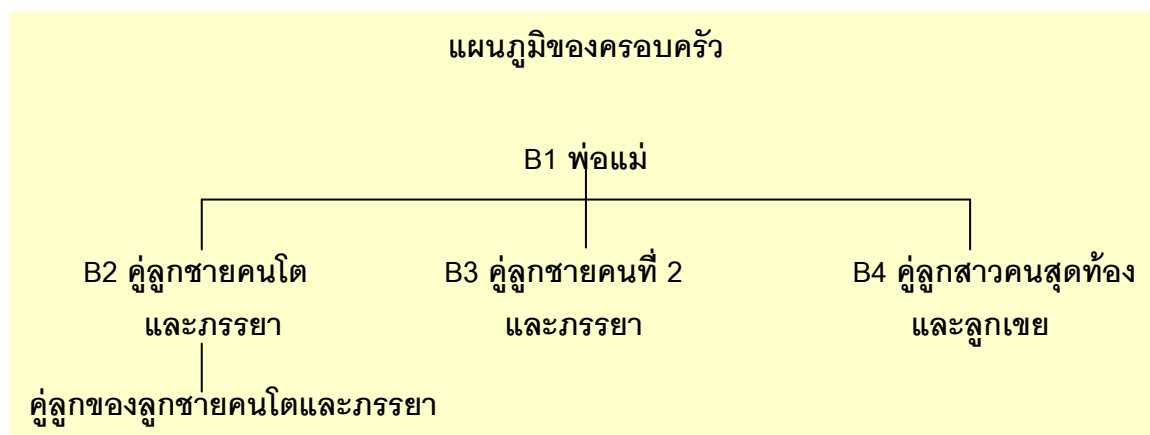
H: ชานแดด

I: บันไดสำหรับผู้ชาย และแขกชาย

J: บันไดสำหรับผู้หญิงและแขกหญิง

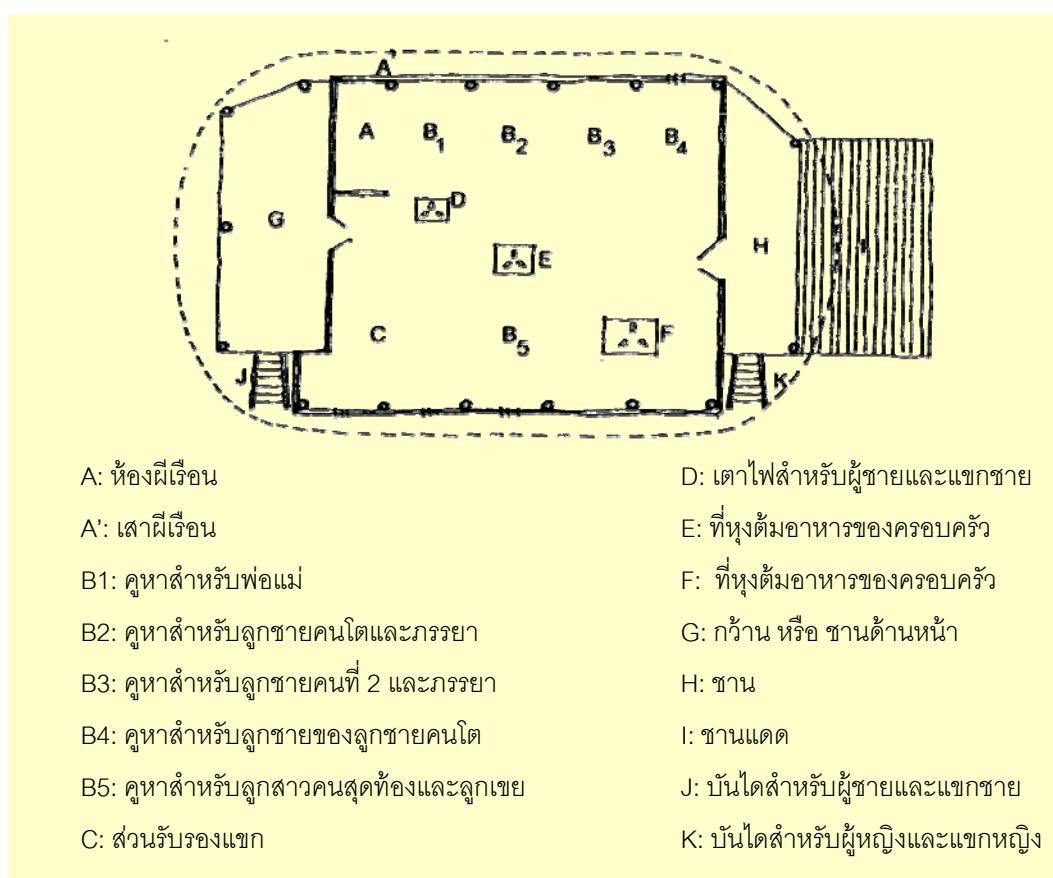
ที่มา: โชติมา จตุรวงศ์, 2540.

รูปแบบที่ 3: เป็นรูปแบบครอบครัวก่อนจะเป็นครอบครัวใหญ่ ซึ่งอาจจะประกอบด้วย พ่อ แม่ฝ่ายสามี คู่สามี-ภรรยา 2-3 คู่ (พี่น้อง หรือลูกเลี้ยง) ซึ่งชาวไทยดำเรียกว่า “พี่น้องร่วมอ้าย” และกลุ่มของลูกหลาน เป็นต้น

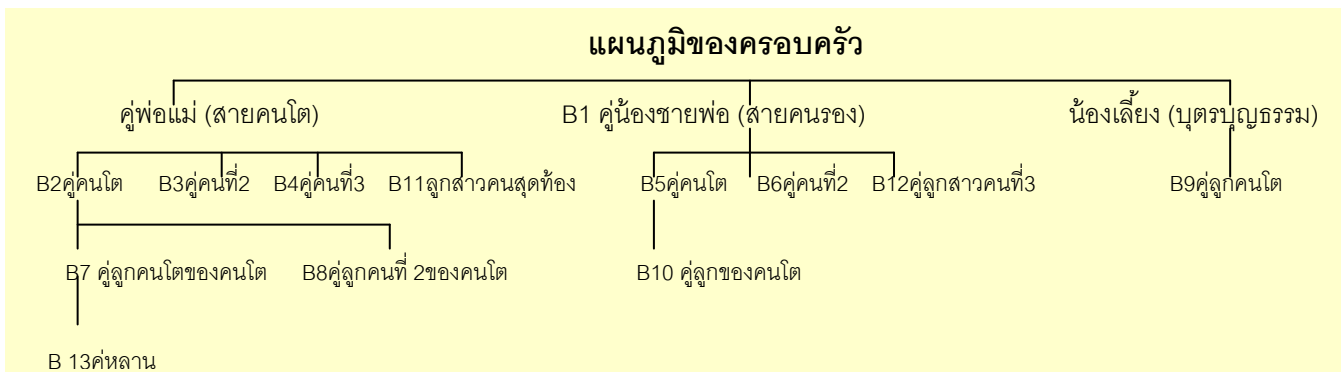
ภาพที่ 2.9

ผังเรือน นายเหลื่อง วัน อิง อำเภอ ชงมัว ประเทศเวียดนาม

ที่มา: โซติมา จตุรวงศ์, 2540.

2) เรือนครอบครัวขนาดใหญ่ พบมากในอดีต เรือนชนิดนี้มักมีชาวไทดำ ตั้งแต่ 3 ชั่วอายุคน ขึ้นไป

ภาพที่ 2.10

ผังเรือน นายต๋อง วันพาง บ้านเดียด ตำบลหนองเจียน ประเทศเวียดนาม

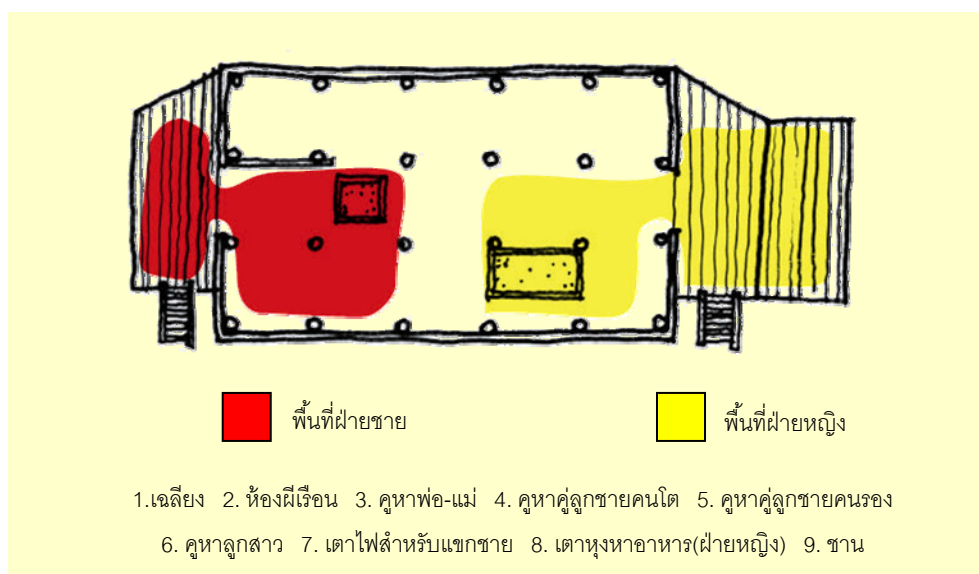

ที่มา: โซติมา จตุรวงศ์, 2540.

เป็นที่น่าสังเกตว่า ไม่ว่าจะเป็นเรือนแบบครอบครัวเล็ก หรือครอบครัวใหญ่ พื้นที่ภายในเรือนนั้นก็จะถูกจัดไว้อย่างสอดคล้องกับระบบสังคม เครือญาติของชาวไทดำที่ให้ความสำคัญกับฝ่ายชาย และลำดับอาวุโส กล่าวคือ ห้องเสาแรก ด้านหัวเรือนเป็นห้องผีเรือน หรือห้องบรรพบุรุษ ห้องเสาถัดไป จะเป็นคูหาของพ่อแม่ ตามด้วยคูหาครอบครัวลูกชายคนโต แล้วต่อกับคูหาลูกชายคนรอง ถัดไปตามลำดับ และนอกจากลำดับความอาวุโส แล้ว การให้ความสำคัญกับเพศชาย เป็นวัฒนธรรมที่ปรากฏอย่างเด่นชัดในการจัดพื้นที่บนเรือน โดยกำหนดทางด้านหัวเรือนเป็นพื้นที่สำหรับฝ่ายชาย ชานด้านท้ายเรือนเป็นพื้นที่เฉพาะของฝ่ายหญิง ซึ่งบันไดก็ได้ถูกแยกเป็น 2 ทางอย่างชัดเจน ฝ่ายหญิงต้องแยกไปใช้บันไดทางชาน ส่วนบันไดทางเฉลี่ยงถูกสงวนไว้สำหรับฝ่ายชาย และแขกชายเท่านั้น (วีระ อินพันทัง และคณะ, 2548)

ภาพที่ 2.11

ลักษณะการใช้พื้นที่สำหรับฝ่ายชาย และฝ่ายหญิงของชาวไทดำ

ในเรื่องของการขยายเรือน อาจสรุปได้ว่า แม้ว่าเรือนไทดำที่เวียดนามดั้งเดิม จะมีการขยายตัวเรือน โดยการต่อเรือนทางด้านชานออกไปตามการขยายตัวของครอบครัวจนมีลักษณะเป็นเรือนยาว (long house) ในที่สุด แต่เรือนไทดำในประเทศไทยนั้นมีการขยายจากเรือนจั่วเดียวเป็นเรือนจั่วแฝด และเรือนหมู่ ไม่พบว่ามีการขยายตัวไปเป็นเรือนตามยาว (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2534) อาจเป็นเพราะว่าชาวไทดำในประเทศไทยนั้นได้ปรับตัวเองให้เข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่ทางวัฒนธรรมที่ไม่จำเป็นต้องอยู่บ้านในลักษณะเรือนยาวหลายห้องอีกต่อไป แต่สิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลง คือ ห้องศักดิ์สิทธิ์

อย่างห้องผีเรือน และพื้นที่อันเปิดโล่ง เพื่อที่จะสามารถรับญาติพี่น้องจำนวนมากในคราวที่จะต้องทำพิธีกรรมต่าง ๆ ตามความเชื่อของชาวไทดำ ซึ่งต้องประกอบพิธีบนเรือน

2.4.4 การใช้สอยพื้นที่ภายในเรือน

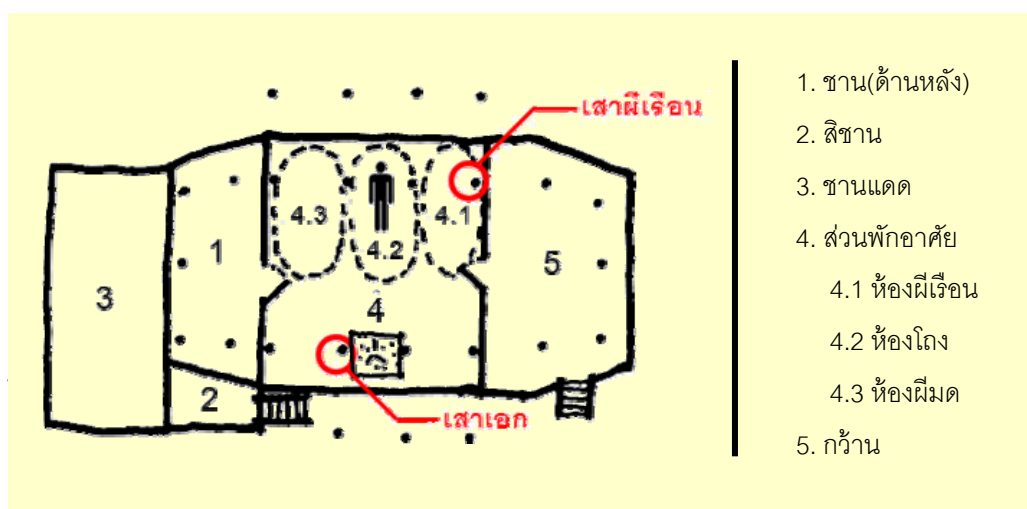
เรือนไทดำจะแบ่งพื้นที่ใช้งานออกเป็น 3 ส่วนคือ

- (1) ชานด้านหน้า(กว๋าน)
- (2) ชานด้านหลังประกอบด้วย กักจาน สิชาน และชานแดด
- (3) ส่วนพักอาศัย ประกอบด้วย ห้องผี ส่วนนอน ส่วนครัวและอาหาร

โชติมา จตุรวงศ์ (2540) ได้ศึกษา เรือนไทดำ: กรณีศึกษา เพชรบุรี เปรียบเทียบพื้นที่เรือนไทดำออกเป็น 2 ประเภท คือเรือนชั้นผู้น้อย และเรือนชั้นผู้ทำว

1) เรือนชั้นผู้น้อย

ภาพที่ 2.12
ผังพื้นเรือนชั้นผู้น้อย

กว๋าน เป็นบริเวณที่ผู้ชายใช้นั่งทำงานเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นสานตะกร้า ซ่อมแซมเครื่องมือเครื่องใช้ ลักษณะกว๋านจะมีหลังคาคลุม บันได ทางกว๋านใช้เป็นทางขึ้นของคนต่างตระกูล และใช้เป็นส่วนรับแขก ฝ่ายชายเมื่อจะไปสู่ขอลูกสาว กว๋านจะใช้เป็นพื้นที่สำหรับนอนของลูกเขย และลูกสาวในช่วงทำอาสา

(1) ชาน สีชาน และชานแดด

ชาน: เป็นพื้นที่ที่สงวนไว้สำหรับสตรี ส่วนที่มีหลังคลุมนี้จะเรียกอีกอย่างว่า กักจาน ใช้เป็นส่วนพักผ่อน หรือรับประทานอาหารและเป็นทางขึ้นของคนในครอบครัวเดียวกัน หรือเป็นเครือญาติเดียวกัน (ผีเดียวกัน)

สีชาน: เป็นส่วนคล้ายชานพักบันไดก่อนถึงชาน (กักจาน) มีหลังคาคลุม

ชานแดด: เป็นระเบียบส่วนที่ไม่มีหลังคลุมใช้เป็นส่วนสำหรับซักล้าง ตากเสื้อผ้า และอาหารแห้งต่าง ๆ

(2) ส่วนพักอาศัย

ผังพื้นเรือน: ผังพื้นเรือนไทดำจะมีลักษณะเป็นห้องโถงกว้างรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าไม่มีการกั้นห้อง ประกอบด้วยห้องผีเรือนซึ่งทุกบ้านต้องมีใช้สำหรับบูชาผีบรรพบุรุษ หรือผีเรือน ส่วนห้องโถง และห้องผีมด มีประตูทางเข้าสองทาง คือ ทางชาน และกว๊าน คนต่างสกุลเข้าไม่ได้เพราะถือว่าคนละผี เนื่องจากมีเสาผีเรือนตั้งอยู่ภายในเรือน

ห้องผีเรือน: อาจเรียกว่า “กะล่อห้อง” คือ ช่วงเสาแรกที่ติดทางกว๊าน เป็นที่ตั้งของเสาผีเรือน พื้นที่นี้จะถูกใช้ทำพิธีเสนเรือน และปาดตง เท่านั้น ผู้ไทดำมีความเชื่อว่าห้องผีเรือนหรือช่วงเสาที่เป็นที่ตั้งของเสาผีเรือนเป็นที่สิงสถิตย์ของดวงวิญญาณบรรพบุรุษ และพ่อแม่ อาจเรียกได้ว่าผีบรรพบุรุษ ฉะนั้นจึงมีความสำคัญมาก ห้องผีเรือนจะมีผนังไม้ไผ่ที่ไม่สูงมากเพื่อแยกส่วนห้องผีเรือนออกจากส่วนห้องโถงที่ใช้รับรองแขก

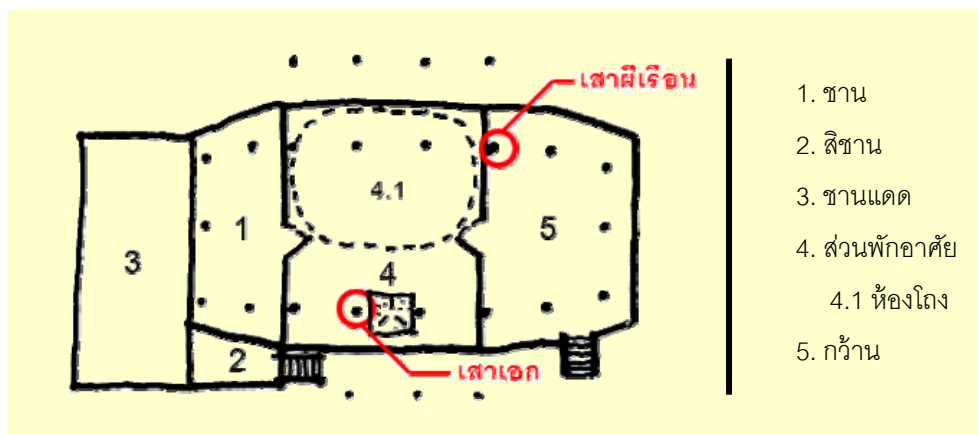
ห้องโถง: คือ ช่วงเสาที่อยู่ถัดจากห้องผีเรือน ใช้เป็นส่วนนอนโดยมีลำดับการนอนคือ พ่อหรือเข้ของเรือนนอนติดห้องผีเรือน ถัดมาเป็น แม่และลูก ตามลำดับ โดยผู้นอนใกล้ห้องผีเรือนต้องหันหัวชี้ไปในทิศของเสาผีเรือนเสมอ

ห้องผีมด: ในกรณีที่มีผีมดอาศัยอยู่ มดก็คือหมอผีตามคติไทย มดจะเป็นผู้ทำหน้าที่บัดรังควาน สะเดาะเคราะห์และรักษาโรค เป็นต้น หิ้งมดจะอยู่ติดตรงหัวนอน แต่อยู่คนละตำแหน่ง กับเสาผีเรือน เพราะเป็นคนละผี เป็นสี่เหลี่ยมขนาดกว้าง 1 ศอก ยาว 1 ศอก (สุมิตร ปิติพัฒน์, บัณฑิต อ่อนคำ และพูนสุข ธรรมวิมล, 2521) เรือนชั้นผู้น้อยต้องมีหิ้งมด เนื่องจากในการเสนผีเรือนจะต้องบอกกล่าวผีมด ถ้าเรือนไทยไม่มีต้องทำหิ้งมดชั่วคราว (โชติมา จตุรงค์, 2540)

2) เรือนชั้นผู้ทำว

ลักษณะภายนอกของเรือนชั้นผู้ทำว จะมีลักษณะเหมือนกับเรือนของผู้น้อยทุกประการ ต่างกันที่รายละเอียดปลีกย่อยในการใช้สอย กล่าวคือ

ภาพที่ 2.13
ผังพื้นเรือนชั้นผู้ทำว

(1) กว๊าน

ปกติแล้วกว๊านในเรือนผู้น้อยจะใช้เป็นทางขึ้นสำหรับคนต่างตระกูล แต่สำหรับเรือนผู้ทำวนั้น ถ้าคนต่างตระกูลจะขึ้นเรือนต้องทำการขอขมา และบอกกล่าวแก่ผีเรือน (โดยปกติใช้เหล้าขาว) แต่เมื่ออยู่ระหว่างพิธีเสนผีเรือน กว๊านจะเป็นทางขึ้นของหมอเสนาชั้นผู้ทำว และคนในตระกูลเดียวกัน (ผีเดียวกัน) เท่านั้น คนต่างตระกูลจะต้องขึ้นบันไดทางชาน และกว๊านยังใช้ในช่วงทำอาสาใช้เป็นห้องนอนของลูกเขย และลูกสาว

(2) ชาน ลีชาน และชานแดด

ชาน: ชานคือส่วนระเบียงด้านหน้า มีหลังคาคมคลุม บันไดทางด้านชาน เป็นทางขึ้นสำหรับทั้งคนตระกูลเดียวกัน และคนต่างตระกูล

ลีชาน: ลีชานคือส่วนที่คล้ายชานพักบันไดก่อนถึงชานอาจเรียกว่า “กักจาน”

ชานแดด: เป็นระเบียงส่วนที่ไม่มีหลังคาคลุม ใช้เป็นส่วนซักล้าง ตากเสื้อผ้า และอาหารแห้ง เหมือนกับเรือนผู้น้อย

(3) ส่วนพักอาศัย

ส่วนพักอาศัยของเรือนผู้ทำวจะต่างจากเรือนชั้นผู้น้อยเล็กน้อย อยู่ที่จะแบ่งพื้นที่ออกเป็นแค่สองส่วน ดังนี้

ห้องโถง: มีลักษณะเป็นห้องโถงกว้างไม่มีผนังกัน ใช้เป็นที่นอน โดยเรียงลำดับจากกว๊าน คือ พ่อ แม่ และลูกตามลำดับ

ส่วนครัว และอาหาร: จะอยู่ตรงกลางของเรือน บริเวณปลายเท้าของส่วนนอน จะสังเกตได้จากชาวไทดำจะมีกะบะไม้ที่บรรจุดิน และขี้เถ้า สำหรับวางก้อนเส้าหุงอาหาร

2.4.5 บันได

เรือนไทดำ จะมีทางขึ้นเรือน 2 ทาง และประตูเข้า 2 ประตู ตามลักษณะความสำคัญของเพศชายโดยที่ผู้ชายและแขกชายจะใช้บันได และประตูทางกว้าง ซึ่งเป็นด้านหน้าของเรือน และมีความสำคัญกว่าด้านหลัง เนื่องจากเป็นที่ตั้งของเสาผีเรือน ขณะที่ผู้หญิงและแขกหญิงจะใช้บันได และประตูทางซ้านซึ่งถือว่าเป็นด้านหลังของเรือน (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2534)

ชาวไทดำมีความเชื่อเกี่ยวกับเลขมงคล คล้ายกับเผ่าไทอื่น ๆ ที่นิยม เลขคู่ มากกว่าเลขคู่ ชาวไทดำนิยมสร้างบันได 7 ขั้น และ 9 ขั้น โดยที่ไม่มีลูกตั้งอาจเป็นเพราะว่า การกำหนดขั้นบันได เป็นการบังคับสัดส่วนของเรือนชาวไทดำไปในตัว อันจะทำให้เรือนแต่ละหลังมีขนาด สัดส่วน และรูปทรงที่คล้ายคลึงกันหมด

ภาพที่ 2.14

บันไดทางขึ้นของเรือนไทดำ บ้านหนองแซ่ ตำบลเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี

หมายเหตุ: ถ่ายเมื่อวันที่ 16 มิถุนายน 2550

2.4.6 ทรงหลังคา

เรือนไทดำมีลักษณะหลังคาซึ่งเป็นเอกลักษณ์และลักษณะเฉพาะของเรือนไทดำซึ่งเป็นหลังคาทรงกระดองเต่า จากการสันนิษฐานพบว่ามีสาเหตุสำคัญ 3 ประการนั่นก็คือ

1) ความเชื่อเกี่ยวกับเต่า เนื่องจากชาวไทยดำมีความเชื่อเกี่ยวกับเต่าที่ว่าเต่าเป็นผู้มีพระคุณ ซึ่งช่วยสอนบทสวดถวายแด่แกน ทำให้แกนเชื่อว่ามนุษย์มีความภักดีจึงให้มนุษย์เป็นยอดแห่งมวลสัตว์ทั้งหลาย อีกทั้งยังเชื่อว่าเต่าเป็นผู้สอนให้มนุษย์สร้างเรือนแบบยกเสาสูง และทำหลังคาเป็นรูปกระดองเต่า (โชติมา จตุรวงศ์, 2540 อ้างถึง Van,1990)

2) เกิดจากข้อจำกัดของวัสดุของหลังคา คือ หน้ำคา ที่อาจจะเกิดรอยร้าวได้ง่าย จึงแก้ปัญหาด้วยการทำหลังคาสักเป็นรูปโค้งเพื่อให้เมื่อมุงหลังคาแล้ว ฝืนหลังคาด้านสากัด และด้านยาวจะกลายเป็นฝืนเดียวกัน และไม่เกิดรอยต่อ (วิวัฒน์ เตมีพันธ์, 2541)

ภาพที่ 2.15

โครงสร้างหลังคาเรือนโบราณอำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี

หมายเหตุ: ถ่ายเมื่อวันที่ 16 มิถุนายน 2550

3) เนื่องจากสภาพอากาศของเวียดนามเป็นพื้นที่หนาวเย็น ฉะนั้นจะเห็นว่าหลังคาทรงกระดองเต่า จะมีชายคลุมลงมาต่ำจนถึงพื้นเรือน มองแล้วดูเหมือนไม่มีผนังและช่องเปิดเพื่อให้สามารถกันลมหนาวได้ดี (โชติมา จตุรวงศ์, 2540)

2.4.7 เส้า

เส้าของเรือนไทดำนั้นมักจะทำจากเส้าไม้จริงทั้งต้นอาจถากกลม หรือถากเป็น 8 เหลี่ยมก็ได้ ซึ่งเส้าที่นำมาใช้จะมีอยู่ด้วยกัน 2 ลักษณะ คือ

- 1) เส้าไม้งาม คือ เส้าที่มิดชิดไม่ใช้วางรอดได้
- 2) เส้าตรง ต้องเสริมด้วยปิงเพื่อให้วางรอด

นอกจากนั้นเส้ายังแบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือ เส้าที่รับน้ำหนักตั้งแต่หลังคาจนถึงพื้นดิน และเส้ากลางที่เสริมรับเฉพาะพื้นเรือน ซึ่งมักจะเสริมในส่วนที่เป็นชานแดด

2.4.8 ฝาผนัง และพื้นเรือน

ลักษณะฝาผนังของเรือนไทดำ มีลักษณะเฉพาะตัว อันเกิดจากภูมิปัญญาเกี่ยวกับการอยู่สบายตามธรรมชาติ ซึ่งจะมีการทำพื้น และผนังที่หายใจได้ การใช้ไม้ฟาก ฝาโปรง ช่องลมโปรง และมีช่องเปิดน้อยเนื่องจากสภาพอากาศที่หนาวเย็นทำให้ความต้องการในการระบายอากาศร้อนมีน้อย และประกอบกับในสภาพแวดล้อมมีไม้ไผ่มากจึงเหมาะที่จะนำมาใช้ทำฝาเรือน และพื้นเรือน

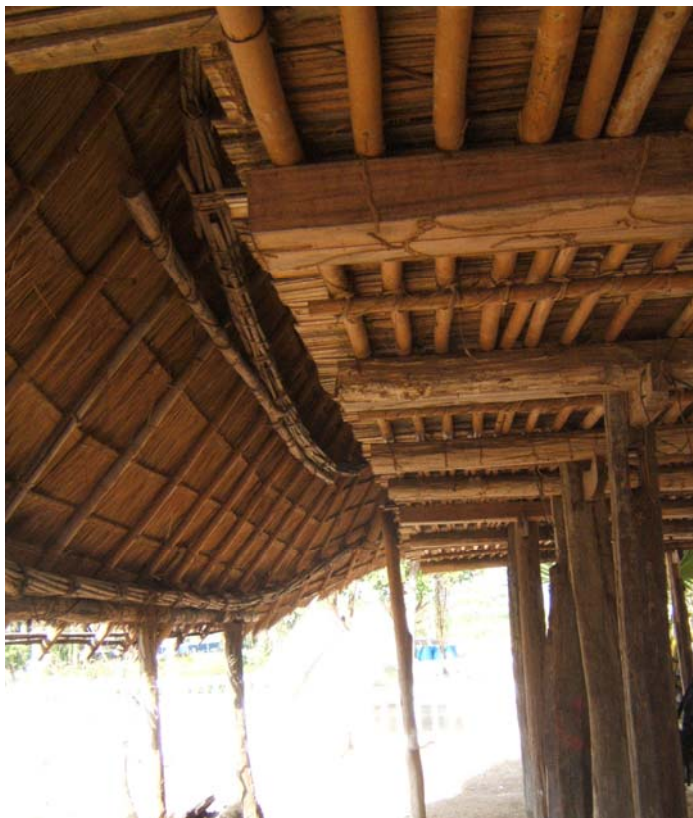
ภาพที่ 2.16

ผนังไม้ฟาก ของเรือนไทดำ

หมายเหตุ: ถ่ายเมื่อวันที่ 7 มิถุนายน 2550

ภาพที่ 2.17
พื้นไม้ไผ่สับฟาก ของเรือนไทดำ

หมายเหตุ: ถ่ายเมื่อวันที่ 16 มิถุนายน 2550

2.4.9 ยั้งข้าว

ยั้งข้าวของชาวไทดำมีทั้งที่ตั้งแยกจากตัวเรือน และตั้งติดกับตัวเรือนโดยมีชานเชื่อม ลักษณะของยั้งข้าวมีลักษณะเป็นอาคารยกใต้ถุนสูง วัสดุโครงสร้างและพื้นทำจากไม้จริง หลังคาส่วนใหญ่มุงด้วยกระเบื้องดินเผา มีระเบียงรอบส่วนที่เก็บข้าว ส่วนที่เก็บข้าวจะถูกแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ข้าวเจ้า และข้าวเหนียว ส่วนพื้นที่ระเบียงใช้เป็นพื้นที่พักผ่อน และเก็บของ ฝายั้งข้าวมีทั้งใช้ไม้จริง และไม้ไผ่สานพอกด้วยมูลวัวผสมกับดิน (กวิน ว่องวิทย์การ และคณะ, 2548) แต่ทุกแบบจะมีโครงไม้อยู่ด้านนอกทำให้สามารถรับแรงดันจากข้าวที่อยู่ภายในได้ดี ข้าวเปลือกที่เก็บไว้ในยั้งข้าวที่เอาไว้นานและกิน จะถูกเก็บรวมกัน ส่วนข้าวปลูกจะแยกเก็บไว้ต่างหากไม่ปะปนกัน มักเก็บไว้ใน “ตะล่อมข้าว” ทำจากซี่ไม้ไผ่ขัดขึ้นเป็นวงรอบตรงกลางป่องเล็กน้อย และใช้ดินท้องถิ่นผสมมูลวัวให้มีเส้นใยประสาน

กันแตก ไล้ยาทั้งภายในและภายนอก อุดร่องห่างของรอยขีดกันเมล็ดข้าวเล็ดร่วง หรือใช้ตอกผิวไม้สานเป็นผืนลำแพนทำเป็น “เตี้ยม” ด้วยการนำมาล้อมเป็นคอกมีโครงคร่าวประกบรัดอยู่ภายนอก (วีระ อินพันทัง, 2548)

ยุงข้าวจะสร้างไว้ใกล้บ้านในระยะที่ทอดสะพานถึงได้ ตำแหน่งอยู่ด้านเหนือหัวนอนของเรือนพักอาศัย เยื้องทางชาน แต่ต้องอยู่ในระยะที่เงาของเรือนจะไม่ไปทับยุงข้าว และพื้นยุงข้าวต้องสูงกว่าพื้นเรือน และไม่ทำให้ต่ำกว่าพื้นเรือน (นฤกุล ชมภูนิช, 2539)

ภาพที่ 2.18

ยุงข้าวบ้านหนองเข้ ตำบลหนองปรือ อำเภอยะบอย จังหวัดเพชรบุรี

หมายเหตุ: ถ่ายเมื่อวันที่ 17 มิถุนายน 2550

ยุงข้าวนับว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญเป็นชีวิต เป็นสิ่งคู่บ้านของชาวไทยดำเลยทีเดียว เนื่องจากชาวไทยดำมีความถนัดในการทำนา เพื่อขายข้าวเปลือก จึงจำเป็นต้องมียุงข้าวสำหรับเก็บข้าวเปลือก ยุงข้าวบางบ้านมีขนาดเกือบเท่าตัวบ้าน มีการก่อสร้างซึ่งแต่ละครอบครัวจะประดิษฐ์อย่างสวยงาม ประณีต เพราะถือว่าเป็นสิ่งที่แสดงออกถึงความมั่งคั่งอย่างหนึ่ง บางหลังมุงด้วยกระเบื้องแก้ว กระเบื้อง

ดินเผา มีจั่ว และมีปั้นลม อนุญาตดลยสวยงาม ต้นเสาที่ค้ำยุงข้าวจะใช้ต้นไม้ที่มียาง และวางต้นเสา แทนคานไวนามเสานั้น แลดูแข็งแรงมาก อีกทั้งยุงข้าวจะสร้างไว้ใกล้บ้านในระยะที่อาจจะทอดสะพาน ถึงกันได้ มีข้อที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งคือ พื้นยุงข้าวจะต้องสูงกว่าพื้นเรือนเสมอ ต้องไม่ทำให้ต่ำกว่าพื้น เรือน ทั้งนี้เนื่องจากชาวไทดำถือข้าวเป็นแม่โพสพ มีบุญคุณต่อการดำรงชีวิต ต้องเทิดทูนให้สูงกว่า บ้านไม่เหยียบย่ำโดยเด็ดขาด และยุงข้าวที่เก้ารือลงมาแล้วก็จะไม่นำมาสร้างเป็นที่พัก หรือเหยียบย่ำอัน เป็นสิ่งอัปมงคล (นุกูล ชมภูนิช, 2539)

ปัจจุบันข้าวเปลือกไม่ถูกนำมาเก็บในยุงข้าวแล้ว เพราะการนวดข้าวเปลือกด้วยเครื่องจักร ข้าวเปลือกถูกบรรจุใส่กระสอบ ณ กลางท้องนาตนเอง สะดวกที่จะขนขึ้นรถยนต์บรรทุกไปยังโรงสี มากกว่าที่จะเก็บไว้ในยุงข้าว ยุงข้าวจึงหมดความสำคัญลง ทั้งร้างให้เห็นอยู่ทั่วไป

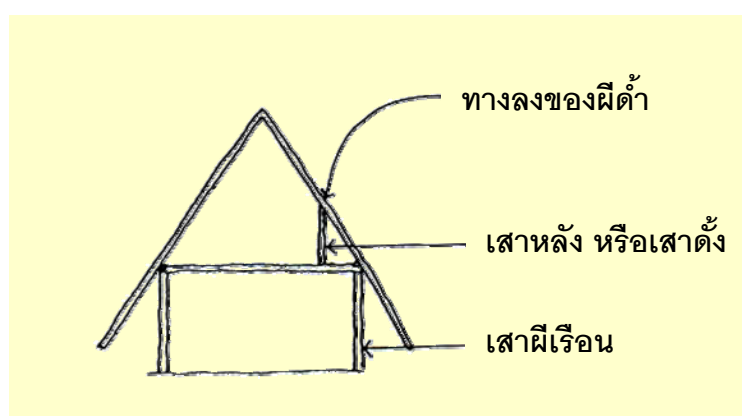
2.4.10 เสาผีเรือน และเสาแฮก

1) เสาผีเรือน หรือเสาเจ้าเสื้อ

เสาผีเรือน เป็นเสาที่เป็นที่อยู่ของวิญญาณ หรือขวัญ ของเจ้าของเรือน โดยมีผีดำหรือผี บรรพบุรุษเป็นรักษา และเป็นเสาที่ผีดำขึ้นหรือลงจากห้องฟามาสถิตยโดยผ่านขึ้นไปทางหน้าต่าง และ ประตู (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2534; 33) ดังนั้นจะเห็นเหนือชื่อของเสาผีเรือนจะมีเสาไม้ไผ่ ที่เรียกว่า เสาหลัง หรือตั้งของเสาไทย เพื่อให้เป็นทางขึ้น ลงของผีดำ

ภาพที่ 2.19

ตำแหน่งเสาผีดำภายในเรือนไทดำ

ที่มา: โชติมา จตุรวงศ์, 2540

เสาผีเรือน คือ เสาต้นแรกที่ติดกับก้าน และอยู่ด้านหัวนอน ตำแหน่งเสาผีเรือนในเรือนผู้ทำว และผู้น้อยจะแตกต่างกัน เนื่องจากการกั้นผนังที่แตกต่างกันของส่วนพักอาศัยและก้าน ทำให้เสาผีเรือนของเรือนผู้น้อยอยู่ในส่วนพักอาศัย ขณะที่เสาผีเรือนของเรือนผู้ทำวจะอยู่ในส่วนก้าน (โชติมา จตุรวงศ์, 2540)

เสาแฮก เรียกอีกอย่างว่า เสาเอก คือ ต้นแรกที่ถูกยกขึ้นเมื่อสร้างเรือนโดยลุงตาซึ่งคือน้องชายหรือพี่ชายของภรรยาเจ้าของเรือน เป็นเสาที่อยู่ใกล้กระเบเตาไฟ อยู่ตำแหน่ง ปลายเท้าเมื่อนอน ที่หัวเสาจะมีของครอบหัวเสา เรียกว่า “งอบ” ทำด้วยไม้ไผ่ หรือหวาย ชาวไทดำถือว่า เสาแฮกนั้นเป็นเสาสำคัญที่จะนำมาซึ่งความยั่งยืน และความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งนิยมแขวนพันธุ์พืช เช่น ข้าวโพดฝ้าย ปลัดขิก ซึ่งเรียกว่า “เจ๊อ” อันหมายถึง “เชื้อสาย” สัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ อีกทั้งยังแขวนกระดองเต่าไว้ด้วยกัน (โชติมา จตุรวงศ์, 2540)

2.4.11 ขอกูด

ขอกูดเป็นเสมือนกับสัญลักษณ์ของเรือนไทดำ มีลักษณะคล้ายกับกาแลของเรือนทางลานนา โชติมา จตุรวงศ์ (2540) ได้กล่าวว่ามีกรสันนิษฐานว่าขอกูดมาจาก 3 สาเหตุ คือ

ภาพที่ 2.20

ลักษณะขอกูดบนเรือนคอกวัวจำลอง

หมายเหตุ: ถ่ายเมื่อวันที่ 7 มิถุนายน 2550

1) จากเทคนิคการก่อสร้าง ที่ต้องมีไม้ป้านลมปิดจันทันตัวสุดท้าย เพื่อความแข็งแรง และ กันน้ำค้ำซึ่งเป็นวัสดุถุงหลังคา มีให้ปลิวกระจาย

2) เนื่องจากยอดหลังคาเรือนไทดำทำเป็นรูปโค้งเขาควาย พบว่าเรือนของชนชั้นเจ้ามักจะทำ ไม้ไขว้ เหนือหลังคาด้านหน้าและหลัง ซึ่งอาจจะเป็นไปได้ที่ไม้ไขว้หรือชอกุดดังกล่าวนำเอาลักษณะมาจาก เขาควายเพราะชนชั้นเจ้าเสนาผีเรือนด้วยเนื้อควาย ชอกุดจึงอาจแสดงถึงสถานะของเรือนชนชั้นเจ้า ก็เป็นได้

3) มาจากผักกูด จากบทความของ สุพันธ์ อุดมเวช (2537) กล่าวถึงที่มาของชอกุด ดังนี้คือ “ชอกุด” มีสองความหมาย ความหมายแรกคือ ลายผ้าของคนไทดำและเวียดนาม โดยมีทั้งชอกุด หลวงคือชอกุดใหญ่และชอกุดน้อยซึ่งมักจะใช้ทอหรือปักบนผ้าเปี้ยว ผ้าห่ม และเสื้อฮู้ของคนไทดำ และความหมายที่สอง คือ ชอกุดที่อยู่เหนือหน้าจั่วเรือนมีลักษณะคล้ายกาแลของเรือนทางล้านนา

โดยสรุป แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาการกำหนดคุณลักษณะของ สถาปัตยกรรมเรือนพื้นถิ่นไทดำ ได้เริ่มต้นจากการศึกษาแนวความคิดในการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรม พื้นถิ่น ซึ่งกิตติ มัการุณ (2542) ได้กล่าวว่า การสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมร่วมสมัยควรคำนึงถึง “การสื่อความหมายท้องถิ่นโดยการพัฒนา คลื่นคล้าย คิดใหม่ และปรับปรุง” ประกอบกับ “การเคารพ ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ซึ่งจะต้องมี “ความเหมาะสมของยุคสมัย” และเกิดจาก “การนำองค์ความรู้จากภูมิ ปัญญาพื้นถิ่นไปประยุกต์ในการออกแบบ” จากแนวความคิดดังกล่าวเป็นรากฐานสำคัญที่ทำให้เข้าใจ ในแนวมโนของสถาปัตยกรรมไทดำร่วมสมัยอันมีพื้นฐานมาจากสถาปัตยกรรมท้องถิ่นที่สืบทอดมานาน และได้สั่งสมภูมิปัญญา การปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการสืบทอดเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมซึ่ง นกุล ชมภูนิช (2530) ได้ให้แนวทาง ที่ควรกระทำซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าการประยุกต์จากแบบเดิม ซึ่งแนวทางที่เกิดจากการประยุกต์นั้นสอดคล้องกับ แนวความคิดสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในข้างต้น อันมีปัจจัยที่ควรคำนึงถึง อันได้แก่ เอกลักษณ์ เฉพาะถิ่นในแต่ละพื้นที่ สภาพดินฟ้าอากาศของแต่ละพื้นที่ สภาพแวดล้อมของสังคม ประเพณี และ วัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น และวัสดุ และเทคโนโลยี และด้วยปัจจัยนี้เองจะนำมาสู่การวิเคราะห์ การเกิด และการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นไทดำ อันเป็นผลให้ เกิดความเข้าใจต่อลักษณะของสถาปัตยกรรมที่เกิดจากสภาพแวดล้อม (สถาปัตยกรรม สิ่งแวดล้อม) และสามารถกำหนดคุณลักษณะของสถาปัตยกรรมเรือนพื้นถิ่นไทดำ

ภาพที่ 2.21

แผนภูมิสรุปแนวคิด และแนวทางในการศึกษา

